

1545

ԲԻՆՈՐԱՍՈՐ Բ.

ՄԻԱԿԱՆՐԻԻԳ

ՆԻ

ԲԱԶՄԱԿԱՆՐԻԻԳ

17

F-50

Բազմ-
1895

2010

БАЛА 7.03.
ПКАФЬ 10.
ЮЛКА 8. № 165.

124

244

ԲԻԵՐՆԱՍԻԵՐՆԷ ԲԻԵՐՆԱՍՈՐ

ՄԻԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԲԱԶՄԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱԿԵՐ ՀԻՍԻՍԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԹԱՐԳ. ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՅ

ԳԻՐՋԵԱՆՑ ԳՐ. Մ.

ՏՊԱՐԱՆ „ԱՐՐՈՐ“, ԲԱԳՈՒ
1895.

201

17

Ը-50

2011

19
Apm.

2-917₂

ԲԻԵՕՐԵՆՍԻԵՐՆԷ-ԲԻԵՕՐԵՆՍՈՆ.

7

-50

ՄԻԱԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱԶՄԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱԻՐ ՀԻՍԻՍԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԹԱՐԳ. ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՑ

ԳԻՐՋԵԱՆՑ ԳՐ. Մ.

20
KHB. № 17477

ԲԱԳՈՒ

ՏՊԱՐԱՆ „ԱՐՕՐ“

1895.

1005

Дозволено цензурою. Тифлисъ 1 Декабря 1894 года.

29786-67

12001

Մի ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ:

Բիւօրնսօնը Նօրվէզիայի այժմեան հոշակաւոր բանաստեղծն է: Նա իւր աշխատութիւնների մէջ քարոզում է այն անբարոյականութեան դէմ, որով վարակուած է ժամանակակից երիտասարդութիւնը: Այս ուղղութեամբ է գրած նրա „Միակնութիւն և բազմակնութիւն“ աշխատութիւնը: Ահա նրա վերջի ընտիր գրուածքներից մի քանիսը. „Ձեռնոց“, „Նոր Հասնք“, „Աշխատութիւն և Սէր“, „Աստուծոյ ձանապարհի վրայ“, „Ոյժի միջոցով“, „Քաղաքը և նաւահանգիստը զարդարուել են դրօշակներով“: Բայց այս „Միակնութիւն և բազմակնութիւն“ աշխատութիւնը Բիւօրնսօնը համարում է իւր բոլոր գրածքների պսակը:

Այս բանը գրելու նրան առիթ է տուել տիկին Գրունտիզը, ինչպէս նա գրում է իւր մի նամակում: Տիկին Գրունտիզը պընդում է, թէ երիտասարդները ևս կոյս և անարատ պիտի մնան մինչև ամուսնութիւնը, ինչպէս մենք այդ պահանջում ենք օրիորդներից: Նրա համոզմունքով տղամարդը նոյնքան բարոյական պիտի լինի, որքան և կինը: Բիւօրնսօնը այդ ուղղութեամբ ատենաբանութիւն է արել Փարիզում, Կօպենհագենում և ուրիշ քաղաքներում: Նրան հրաւիրել են այդպէս քարոզելու և շատ տեղերից: Նրա գրածքները թարգմանուած են Եւրոպական շատ լեզուներով:

ԵԱՆՕԹ. Ի նկատի ունենալով ժողովրդին հասկանալի լինելը, բարդ նախադասութիւնները, որոնք պատահում են ուսերէն թարգմանութեան մէջ, այս տեղ զարծրած են պարզ նախադասութիւնների: Իսկ ոճը հարթ լինելու համար, թարգմանութեան մէջ հարկաւոր տեղերը մտցրած է աղատութիւն Սահայն այս փոփոխութեան մէջ մտքերը պահպանուած են ամենայն ճշտութեամբ:

I

Մարդկութիւնը անդադար առաջ է գնում յառաջադիմութեան (պրօգրեսսի) մեծ ճանապարհով: Այդ շարժման ժամանակ յաճախ պատահում են դանազան տեսակ դանդաղումներ, արգելքներ և շեղումներ: Բայց յետոյ կրկին նա ընդունում է առաջուայ ուղղութիւնը և յառաջադիմելու ձգտումը շարունակում է աւելի մեծ ոյժով և հռանդով: Բայց շատերը հաստատում են, որ այդ ձգտումը չունի միշտ դրական բնաւորութիւն: Ասում են օրինակ, մարդկային հասկացողութիւններից ամենահինը և ամենախորինը — կրօնականը — կարծես թէ ձգտում է ընկնել, մինչև անգամ գրեթէ կատարեալ ոչնչանալ:

Չիշտ չէ այդ տեսակ կարծիքը: Կրօնի գլխաւոր և անփոփոխ էութիւնը, նրա իմաստը առհասարակ, դա յայտնի գսպող սկզբունքն է, «բարոյական պատասխանատւութեան» զգացմունքը: Այս վերջինն է միայն, որ աւելի և աւելի աճում և ամրանում է մարդկութեան մէջ. այնպէս, որ այժմ նա արդէն գերա-

դանցում է այն նեղ անդարդացած զգացմունքին, որով բաւականանում էին հին ժամանակ մեր նախահայրերը: Նոյն իսկ կրօնի հիմունքը՝ «Յախտենականութեան» և «Անսահմանութեան» պատկերացումը, անկասկած նոյնպէս հասել է մեր օրերում դարդացման բարձր աստիճանին: Այժմ նա արդէն ոչ թէ միայն կոյր հաւատի առարկայ է, այլ և գիտակցական համոզմունքի, որ պաշտպանում են մարդկային ցեղի ամենամեծ մտածողները:

Այդպիսով մենք տեսնում ենք, որ մարդկութեան կրօնի գաղափարը փոխում է միայն իւր ձևերն ու պատկերները: Բայց նրա իսկական հիմքը և էութիւնը մնում են անփոփոխ: Նոյնը կարելի է ասել և մարդկութեան միւս շատ գաղափարների և զգացմունքների մասին (օրինակ դահին նուիրւած լինելու զգացմունքը, հայրենասիրութիւնը և այլն): Մարդկային դատողութիւնը թողնում է միայն հնացած և նեղ շաւիղները, բայց ոչ երբէք այն ուղղութիւնը, որ տանում է դէպի յառաջագիմութիւնը:

Մարդկութեան ձգտումը դէպի յառաջագիմութիւնը արտայայտւում է ի միջի այլոց ամուսնութեան կամ կնոջ և տղամարդի միութեան մէջ:

Մարդկային ցեղի ամենահին պատմութիւնը՝ նրա կացութիւնն ու բարքերը դժբախտաբար մեզ յայտնի չեն: Սակայն հիմք կայ մտածելու, որ ընտանեկան

սկզբունքի աւելի հաստատուն կազմակերպութիւնը կատարւել է կնոջ-մօր միջոցով: Նրա միջոցով են որդիքը կաղմել օջախ, ստացել ցեղական և ժառանգական իրաւունքներ, հետևաբար նա է եղել ընտանիքի և հասարակութեան ստեղծողը:

Թէ ինչպէս է եղել, որ տղամարդը դարձել է ընտանիքի և հասարակութեան գլուխ, կնոջ երեխաների և գոյքի վերայ տիրապետող, դրա մասին մենք դարձեալ ստոյգ ոչինչ չգիտենք: Մենք կարող ենք միայն ենթադրել, որ այդ առաջ է եկել կրօնական օր և է մեծ յեղափոխութիւնից:

Յետոյ, համեմատաբար ոչ վաղ, յեղափոխութիւն է սկսուել այդ հազար տարիներով պահւած կարգի մէջ: Կինը ձգտում է զիրքով և իրաւունքներով հաւասարուիլ տղամարդին. ձգտում են նոյնպէս դէպի միակեցութիւնը (մի տղամարդի և մի կնոջ կապը): Այդ յեղափոխութիւնը կամաց կամաց, բայց ուղիղ կերպով առաջ է գնում, թէև չի կարելի դեռ ասել, որ երկրագնդի մի օրէն անկիւնում նա բոլորովին մօտ է իր նպատակին:

Վերոյիշեալ յեղափոխիչ շարժման առաջին զարկը տուել է անշուշտ կիներ: Կրթւելով սերնդից սերունդ ողջախոհութեան սկզբունքների (պրինցիպների) մէջ, դէպի ամուսինն ունեցած հաւատարմութեան մէջ, նա այդպիսով բաւականին առաջ է գնացել տղա-

մարդից և դարձել է, կարծես, նրա համար բարոյականութեան մի տիպար: Ժառանգականութեան օրէնքներից մէկն էլ այն է, որ սեռական յարաբերութիւնների մէջ բարոյական ողջախոհութիւնը և չափաւորութիւնը անցնում է սերնդից սերունդ: Կանայք ծանօթանալով ժառանգականութեան օրէնքների վերաբերմամբ բնական գիտութեան արած վերջին եզրակացութիւններին հետ, սկսեցին առաջադրել նաև սղարմարդկանց նկատմամբ նոյնպիսի բարոյական պահանջներ, ինչպէս իրանց համար: Առաջին կարապետները այս ճանապարհի վրայ անգլոսաքսոնացի կանայք եղան: Նրանց օրինակին շուտով հետևեցին և մեր հիւսիսի կանայք: Սակայն հասարակութեան մի քանի շրջաններում մինչև այժմ դեռ պահպանւում է այն համոզմունքը, որ սեռական յարաբերութիւնները պէտք է սկսւին պատանեկութեան հասակում: Իբր թէ շատ ֆիզիքական ու հոգեկան խանգարումներ առաջանում են այս հիմնաւոր ֆիզիքական պահանջը անտես անելուց:

Այս բանի առթիւ ես հարցրել եմ գիտնական բնագիտներին և բժիշկներին, այն էլ զանազան ազգութիւններից, որպէսզի չ'ընկնեմ միակողմանիութեան մէջ: Ահա իմ տեղեկութիւնների հետևանքը:

Սկսենք կենդանիների աշխարհից: Վայրենի կենդանիները զգում են սեռական յարաբերութեան պա-

հանջ, միայն ֆիզիքական կատարեալ հասունութիւնից յետոյ: Իսկ եթէ այդպիսի ցանկութիւն յայտնւում է ոչ բոլորովին զարգացած և թոյլ անհատների մէջ, այդպիսիները զրկւած են լինում նրան բաւականութիւն տալու կարողութիւնից, որովհետև աւելի զօրեղ և չափահաս հակառակորդները թոյլ չեն տալ այդ: Պահք ընտանի կենդանիներին: Սրանց սեռական յարաբերութիւնները մարդիկ կարելւոյն չափ շտապեցնում են իրանց օգտի համար: Բայց յայտնի է, որ միայն կատարեալ հասունացած անհատների ծնունդն է տալիս ամրակազմ և լաւ սերունդ: Օրինակ. Նորվիգիայում կովերի և ձիերի ամբողջ սերունդներ մանրացել և անյայտացել են այն պատճառով, որ զուգաւորութիւնը դոյցա մէջ սկսւել է չափազանց վաղ: Իսկ ինչ վերաբերում է մարդկանց, մենք հետևեալն ենք տեսնում: Կլիմայական և ուրիշ պայմանների պատճառով, թէև ստոր ցեղերի մէջ չափազանց վաղ է սկսւում սեռական յարաբերութիւնը, բայց շուտ էլ դադարում է անհատների ֆիզիքապէս վաղաժամ թառամելուց: Քաղաքակիրթ ազգերը նոյնպէս կարծեմ, ունեցել են բաւականին ժամանակ և հիմունքներ համոզելու, որ նախ սեռական վաղ յարաբերութեանը հետևում են շատ վնասներ՝ մանաւանդ կանանց համար և երկրորդ՝ որ առողջ և լիովին զարգացած ծնողների երեխաները աւելի ընդունակ են գտնւում դո-

յութեան կուր մէջ: Այսպէս, ուրեմն, նոյն իսկ բնութեան պահանջները և կեանքի պայմանները ցոյց են տալիս, որ ողջախոհութիւնը անհրաժեշտ է մինչև ֆիզիքական կատարեալ հասունութիւնը: Բայց մարդիկ սովորել են այդ բոլորին հակառակ գնալ:

Ահա ինչ են տեսնում, օրինակ, սիրոյ ազատութեան մի քանի պաշտպանները: Հին ժամանակները ամուսնանալու կանոնաւոր հասակը 15—16 տարեկանն էր: Իսկ մեր ժամանակը կենսական բարդւած պահանջները բաւական յետ են մղել այս ժամանակամիջոցը, մինչդեռ սեռական ձգտումը դարձնում է առաջուայ ժամանակ: Ուստի ասում են, հարկաւոր չէ հակառակ գնալ բնութեան, այլ հարկաւոր է դէն ձգել նախապաշարմունքների շղթաները և ազատօրէն անձնատուր լինել ֆիզիքական պահանջին: Կանանց այս գէպը ում պէտք է տալ նոյն իրաւունքները, ինչ որ տղամարդկանց:

Լսելով այդ տեսակ դատողութիւններ, կարելի է միայն դարմանալ, որ նրանց արտայայտող անձինք ծանօթ չեն գիտութեան վազուց հաստատւած օրէնքների հետ (կամ գիտաւորութեամբ են զանց առնում): Այդ օրէնքներից առաջինն է. բարձր օրգանիզմների ֆիզիքական կատարեալ զարգացման համար հարկաւոր է աւելի երկար ժամանակամիջոց, քան թէ աւելի ստոր օրգանիզմների. երկրորդ՝ բարձր օրգանիզմ-

ները մեծ ժամանակամիջոցներում տալիս են չափաւոր ծնունդ, իսկ ստորները, ընդհակառակը, գերազանցում են չափազանց պտղաբերութեամբ: Անհատի սեռական ֆունկցիաները և նրա ընդհանուր զարգացման աստիճանը գտնւում են այդպիսով հակառակ յարաբերութեան մէջ: Ուրեմն «սիրոյ ազատութեան» պաշտպանները ինկատի չեն ունեցել, որ, եթէ այժմ ամուսնութեան ժամանակամիջոցը յետաձգել է չորհրհիւ կեանքի բարդւած պայմաններին, որոնք պահանջում են մարդկային ընդունակութիւնների աւելի մեծ և բազմակողմանի զարգացում, հազա ինքն ըստ ինքեան պիտի յետաձգի և մարդու սեռական հասունութիւնը: Օրինակ հիւսիսում տղամարդը չի հասնում ֆիզիքական և մտաւոր կատարեալ զարգացման 25 տարեկանից վաղ, իսկ կինը 20 տարեկանից: Սեռական վաղահաս ցանկութիւնը այդ պատճառով պէտք է համարել արհեստական կերպով առաջացած և ոչ թէ բնական, և նրան կարելի է և պէտք է յաղթահարել: Իսկ ինչ վերաբերում է մեր գերմանական յեղին, դեռ Տակիտոսն էր գրում, որ զալլերի երկարամեայ երկտասարդութիւնը կախւած էր գլխաւորապէս նրանց ուշ ամուսնանալուց:

Գովել մի ժողովուրդ նրա երկարամեայ երկտասարդութեան համար, այդ միևնոյն է, թէ բերել է այդ ժողովրդի կենսական ոյժերի ամենալաւ ապացոյցը.

իսկ ասել, որ վերջինս կախած է ուշ ամուսնանալուց, նշանակում է իմանալ ցեղի կատարելագործելու օրէնքները:

Հին սակսերը՝ անգլիացիների նախահայրերը նոյնպէս ընդունած էին իբրեւ կանոն, որ երկտասարդները պէտք է պահպանէին ողջախոհութիւնը մինչև 25 տարին, «որպէսզի—ինչպէս իրանք ասում էին—ամբանան, աւելանան նրանց մկանների ոյժը և հասակը»: Իսկ գլխաւոր նպատակը հասկանալի է, որ եղել է ուժեղ ու ամրակազմ սերունդը: Ես չեմ քննիլ այն հանգամանքները, որոնք պատճառ են դարձել վերոյիշեալ ողջամիտ գաղափարների կորստին, կասեմ միայն, որ ներկայումս մարդկանց մեծամասնութիւնը սկսել է, բարեբախտաբար, հասկանալ, թէ ինչ բան է նա մինչև հիմա իսկապէս արհամարհել և ինչ հետևանքներ է ունեցել այդ թեթեամիտ արհամարհանքը: Անգլիական և ամերիկական մարմնամարզները և ձիահեծները արդէն փորձում են մասամբ վերականգնել այն կորցրած գաղափարը, որը կարևոր և անհրաժեշտ է համարւում ֆիզիքական կարելոյն չափ կատարեալ զարգացման համար: Պէտք է յուսալ, որ ամենուրեք տարածւող ձիարշաւի և մարմնամարզութեան հետ փոքր առ փոքր ոյժ կ'ստանայ և ողջախոհութեան օրէնքը:

Սեռական ժուժկալութիւնը երբէք չի թուլաց-

նում մարդկային ընտելութիւնը, ինչպէս այդ ասում են յաճախ, և չի յառաջացնում ոչ մի հիւանդութիւն, եթէ միայն դրա հետ միասին վարեն խելացի և կանոնաւոր կեանք: Օրինակ «կուսական գունատ տկարութիւնը», որի փրկութիւնը գտնում էին մինչև այժմ միայն ամուսնութեան մէջ, համաձայն Վիրխովի և ուրիշների վերջին հետազօտութիւններին, ունի այժմ բոլորովին ուրիշ պատճառներ: Նրանով կարող են հաւասարապէս հիւանդանալ թէ ամուսնացած կանայք, թէ պոռնիկ կանայք և թէ մինչև անգամ ուժ տարեկան աղջիկերը: Բաւական է մի այդպիսի յաջող բացատրութիւն, որ կործանիչ հարւած դրուի բազմաթիւ անմիտ նախապաշարմունքներին և դրականական անտեղի դատարկախօսութեան: Տղամարդի մասին նմանապէս երկար ժամանակ ասում էին, որ սեռական ժուժկալութիւնը հոգեկան խանգարում է պատճառում: Բայց ահա զիտութիւնը պահում է մի առանձին վիճակագրական սիւնակ —, հոգեպէս հիւանդներ սեռական ժուժկալութիւնից: Եւ ի՞նչ էք կարծում—այդ սիւնակը գրեթէ պարապ է: Ի նկատի ունենալով այդպիսի մի ասպցոյց, հաւատալի է, որ շուտով կ'զարեն այս հարցի վերաբերեալ վերջին հակաճառութիւններն էլ: Ամենքը կ'համաձայնուեն, որ ոչ ոք չի խելագարուել բացառապէս սեռական ժուժկալութիւնից: Խելագարւում են մարդիկ առաւելապէս նրա-

նից, որ այս բանի նկատմամբ շատ են զօռ տալիս իրանց երևակայութեան:

Նորվեգիայի բժշկական ֆակուլտետը տալիս է այս բանի առթիւ հետեւեալ եղբակացութիւնը: „Հիմնուելով մեր հմտութեան վրայ, մենք սխալ ենք համարում այն համոզմունքը, թէ բարոյական կեանքը և սեռական ժուժկայութիւնը վտանգ են առաջացնում առողջութեան համար: Մեզ յայտնի չէ ֆիզիքական որևէ թուլութեան կամ քայքայման մի օրինակ, որի պատճառը հարկ լինէր ճանաչելու բարոյական անարատ կեանքը: Ս.հա, ուրեմն, ինչ են ասում մարդիկ, որոնք հիմք ունին յենեւելու իրանց հմտութեան վրայ, որոնք ունին բժշկական ընդարձակ փորձառութիւն և իրանց կարծիքներն ու գիտողութիւնն էլ գիտնական եղբայրակիցների հետ փոխանակելու հնարաւորութեամբ: Նոյնը հաստատուում է և մի ամսագրի մէջ, որ հրատարակում են հիւսիսի երիտասարդ բժիշկները, որոնք, ինչքան ինձ յայտնի է, գիտութեամբ և բարեխղճութեամբ ոչնչով յետ չեն մնալ միւս երկրների բժիշկներից: Այսպիսով մարդկային ընդհանուր յառաջադիմութիւնը արտայայտուում է ի միջի այլոց և հետեւեալ զօրացող շարժման մէջ: Մարդիկ աւելի ու աւելի աշխատում են ունենալ բարոյական ժուժկայութիւնը և հաստատել „մի տղամարդի և մի կնոջ միութիւնը“: Այս բա-

նում մարդկանց գիտակցութիւնն ու խիղճը արեւ են այնպիսի խոշոր քայլեր, որ այլ ևս աներևակայելի է վերադառնալը դէպի անցեալի նեղ և տգեղ դադափարները: Սաացի „խիղճը“, որովհետեւ այս վերջինը նոյնպէս ենթարկուում է յառաջադիմական օրէնքին: Նա ներկայացնում է մարդկութեան ձեռքով մշակւած բարոյական հայեացքների և գաղափարների մի տեսակ համախմբումն. նա դրանով անդրադարձնում է իւր մէջ համբաւաւոր „ընդհանուրի (հասարակական) կարծիքը“. ինչպէս բարոյական զգացմունք, նա երևան է գալիս իբրև մարդկային յատկութիւն: Անհատը կարող է, իհարկէ վիշտնել այդ թանկագին ժառանգութիւնը, բայց մի սերնդի, մարդկութեան աճող մի ճիւղի մէջ վերջինս կարող է միայն աճել և ուժեղանալ: Օրինակի համար հետեւեալ մի քիչ պատմական կեանքի ընթացքին, գիցուք հէնց միայն մեր երկրի:

Հարայդ գանդրահերի ժամանակ իշխաններից իւրաքանչիւրը կարող էր ունենալ մի քանի իրաւահաւասար կանաչք: Գրանից յետոյ, երբ իրերի այդպիսի դրութեանը վերջ դրուեց, մենք դարձեալ ընդունում էինք օրինաւոր թաղուհու որդու հետ միասին և արքայական հարճի որդուն, իբրև գահի թեկնածու, հաւասար իրաւունքներով: Ժամանակի ընթացքում այդ երևոյթը դադարեց գոյութիւն ունե-

նալ: Սակայն XVI և XVII դարերումն մենք գեռ
պատահում ենք ռամիկների և մինչև անգամ քահա-
նաների մէջ այդպիսիներին, որոնք չեն դժուարա-
նում իրանց աղջիկները մի առ ժամանակ շնորհել
թագաւորներին կամ իշխաններին: Փոքր առ փոքր
աւանդութիւնների աշխարհն անցան և այդպիսի սո-
վորութիւնները: Բայց արժէ միայն մտաբերել մի
քանի խնջոյքների այլանդակութիւնները, մանաւանդ
հռչակաւոր, ,երչիկի՝ խնջոյքներինը*, որպէս զի հաս-
կանալի լինի, թէ իսկապէս ինչքան երկար են պահ-
պանուել հին կարգերն ու բարքերը: Անցեալ դարի
վերջը և ներկայ դարի սկիզբը նմանապէս յայտնի
էին գեռ շատ բանով, որ կ'վրդովէր մեր ժամանա-
կի հասարակական խիղճը: Եւ այդպէս, բարոյական
յառաջադիմութիւնը ակնյայտնի է:

Ինձ մի գուցէ առարկեն, որ մեր ժամանակա-
կիցներն էլ գաղտնի գործում են ոչ պակաս յան-
ցանքներ: Բայց նախ մասնաւոր դէպքերը ոչինչ չեն
ապացուցանում և երկրորդ հէնց այն, որ այդ յան-
ցանքները ստիպուած են ծածկուիլ գաղտնիքի քողի
տակ, վկայում է յառաջադիմող, ,հասարակական կար-

* Կատարում էին աշնանը, ձմեռուայ բոլոր հողացողու-
թիւնները վերջացնելուց յետոյ, երբ մորթում էին բնատնի
թռչուններ ու անասուններ, աղում և չորացնում էին միս, պատ-
րաստում էին կօրատներ և այլն: Այդ խնջոյքները վերջանում
էին սովորաբար աշնայի աղմկալի և կեղտոտ արարողութիւն-
ներով, որոնք իրանց այլանդակութեամբ աննկարագրելի են:

ծիքի՝ յաղթանակի մասին: Յառաջադիմական պրո-
ցէսը հէնց դրանում էլ կայանում է, որ փորձը
հարկադրում է աւելի և աւելի շատ մարդկանց կաս-
կածանքով նայել մինչև այժմ տիրապետող գաղա-
փարների կատարելութեան և անշարժութեան վրայ:
Այդ գէպըում հասարակութեան մի քանի անդամնե-
րը օրինակ են տալիս, միւսները ուրախութեամբ
հետևում են նրանց, մի այլ խումբ ստիպւած է լի-
նում հետևել, իսկ ուրիշները վերջապէս, չեն կարո-
ղանում և չեն ուզում անել այդ: Արովհետև ուղղու-
թիւնը ստեղծում են օրինակ տուողները և այդ օրի-
նակին հետևողները, ապա յառաջադիմութիւնն էլ
արտայայտւում է հետևել չկամեցողների թիւ նուա-
գելու մէջ, և ոչ, ի հաճոյս նոցա, բարոյական պա-
հանջների թուլանալու մէջ:

Այս գործին առաջին դարկ տուողը, ինչպէս մենք
տեսանք, եղել են կանայք: Սակայն մարդկութեան
բարոյական յառաջադիմութիւնը շատ պահպալող և
թոյլ է, որովհետև հասարակութեան գեռ շատ և շատ
անդամներ չեն հասել բարոյական գիտակցութեան
այն բարձրութեան, որ պահանջում է ողջախոհու-
թեան և ,միակնութեան՝ օրէնքը: Կանանց մէջ
գեռ կան այնպիսիները, որոնք կարիքից ստիպւած
վաճառում են իրանց. կան և այնպիսիները, որոնք
ընկնում են թեթեամբութիւնից: Բայց այն կիներ,

29386-67

որ մեծացել է ժառանգականութեան, ընտանիքի, կրթութեան, կրօնի, լուսաւորութեան և վերջապէս հարստութեան և աշխատանքի բարեպատեհ պայմանների մէջ, կարող է արդեօք ընդունակ լինել այդպիսի մի կին ինքնակամ դաւաճանելու իւր գէպի սիրելի անձն ունեցած բարոյական սլարտաճանաչութեան:

Այդ առիթով ես աւերբոք չեմ համարում յիշել Հանս-Յգերի մի գրքի „Խրիստիանիայի բողեմայի“* մասին, որը մի ժամանակ իմ ձեռքին էր: Ես նեղութիւն չէի քաշիլ կարգալ նրան մինչև վերջը, եթէ չցանկանայի իմանալ նրա լուծումը՝ կ'ընկնեն, թէ անսասան կ'մնան գայթակղեցնողների գէմ գրքի մէջ նկարագրւած երեք կանայքը—բարեկարգ ընտանիքից: Բանից երեաց, որ նրանց անկարելի էր չեղել պարտաճանաչութեան ճանապարհից: Այդպիսով Յգերի գրքի իմաստը բովանդակում է իւր մէջ իմ սկզբում գրած հարցի պատասխանը: Լինում են այնուամենայնիւ և բացառութիւններ, բայց դարձեալ ես կարծում եմ, ոչ ոք (զուցէ բացի satyriasis-ով բռնւածներից) չի թոյլ տալ իրան կասկածել այն բանում, որ յառաջագիմող մարդկութիւնը ոչ մի գէպ-քում չի հրաժարուիլ այն ֆիզիքական և բարոյական

* Այդ գիրքն արդեւած է հիւսիսում իբրև անբարոյական դրուածք:

կազդուրելուց, որը մտցրել է մարդկային սերնդի մէջ կինը իր հաւատարմութեամբ ողջախոհութեան և միամուսնութեան օրէնքին:

II

Մինչև այժմ դեռ գոյութիւն ունին հասարակութիւններ և մինչև անգամ ամբողջ ազգեր, որոնք ողջախոհութեան և „գէպի մէկը հաւատարմութեան“ պահանջները օրէնք են դարձրել միայն կանանց համար: Իսկ տղամարդիկ հետևում են բազմակնութեան: Սակայն բացարձակ բազմակնութեան ամենալաւ ներկայացուցիչների մէջ—մահմեդականների մէջ—կազմել է արդէն մի տեսակ աշանգ, որը միակնութիւն է պահանջում ամենախիստ կերպով և, ինչպէս ես լսեցի Ուլսալի մի պրօֆեսորից, որ երկար ապրել էր մահմետականների մէջ, միակնութիւնը հետզհետէ տարածելով զբաւում է աւելի և աւելի իրաւունքներ: Այդ հէնց այդպէս էլ պիտի լինէր: Բազմակնութիւնը առհասարակ տանում է ժողովրդին միայն գէպի ֆիզիքական և բարոյական թուլացումը: Կնոջ վրայ նայելը, իբրև մի հասարակ գնելի ու վաճառելի առարկայի վրայ, վաղ է ապականում երիտասարդութեան մարմինը և հոգին: Իսկ հարեմական դրութեան հետեւնըն այն է, որ վաւիկասիրութեան

և ծնունդի թեան խառնարի մէջ ընկղմւած այդ հասարակութիւնը չէ ձգտում որևէ բարոյական կատարելութեան, զրկւած լինելով ընտիր կնոջ արթուն և խրախուսիչ ազդեցութիւնից։ Աւելորդ է խօսել, թէ այդպիսի հասարակութիւնը սրբան յետ է մնում մերից ընդհանուր յառաջադիմութեան գործում։

Ամերիկացիները մէջ նոյնպէս բազմակնութիւնը ունի դեռ ներկայացուցիչներ ազանդաւոր մորմոններից։ Մանաւանդ նա ծաղկել էր սրանից քիչ առաջ հարաւային նահանգներում, երբ այնտեղ գոյութիւն ունէր ստրկութիւնը։ Ստրկատիրութիւնը և բազմակնութիւնը միշտ գնում են ձեռք ձեռքի տուած, այնպէս որ ստրուկների ազատութեան վարած բացարձակ պատերազմը եղել է միևնոյն ժամանակ և գաղտնի պատերազմ բազմակնութեան դէմ, որը ունի առհասարակ այնպէս անբարոյականացնող ազդեցութիւն հասարակութեան վերայ։

Այն ժամանակուայ մարդիկ կարծես բոլորովին մոռացել էին, որ հասարակութեան բարձր ոյժը և կարողութիւնը գտնւում է նրա քաղաքականութեան մէջ։ Սակայն փոքր առ փոքր սկսեցին աւելի մխիթարական կերպով վերաբերուել դէպի այդ հարցը, որը մի դարի ընթացքում բռնեց վերջապէս առաջին տեղը։ Բայց ինչ էր սկզբում։ Ազատութեան առաջին ախոյեանները—կանայք (նրանք են եղել առաջինը) և

տղամարդիկ շեն կարողանում մինչև անգամ լսել տալ իրանց։ Իսկ երբ գործը բաւական առաջացաւ, նրանց սկսեցին ծաղրել և հայհոյել, ապա մեղադրեցին, իբր թէ նրանք ձգտում են խախտել հասարակութեան և տէրութեան հիմքերը, սպառնում են մարդկանց ազատութեան և սեպհականութեան։ Ամեն իշխանութիւն ունեցող, հարուստ և ազնուական, հոգևորականութիւնը, սենատը, վեհաժողովը, մամուլը,—բոլորն էլ յարձակուեցան նրանց վրայ և այդ մեծահոգի կուղներից չատերը նահատակեցին իրանց գործի համար։ Հասարակական ժողովներում բացարձակ գնդակ էին արձակում այն հռետորների վրայ, որոնք ստրկութիւնը ոչնչացնելու հրաւէր էին կարգում հասարակութեան*։ Վերջապէս կրքերը բորբոքեցին անզուսպ կերպով։ Երկրագործները, արհեստավորները, վաճառականները, գիտնականները դէն ձգեցին իրանց սլարաւմունքը ու դէնքի դիմեցին, և հարաւայիների ու հիւսիսայիների մէջ բորբոքուեց մի սարսափելի եղբայրասպան պատերազմ։ Ստրկատէր նահանգները պատերազմական մի քանի առաւելութիւն ունէին։

* Յայտնի Պարկերը ասաց այսպիսի մի դէպքում. „Սպասիր, թող առաջ վերջացնեմ“, և չայտնեց յետոյ այն փողոցի անունը, որտեղով ղետավորութիւն ունէր վերադառնալ տուն։ Մի ուրիշ հռետոր, որի վրայ գնդակ էին արձակել և չէին դիպցրել, ասաց. „Իսկիւ անգամ չը դիտեն“ և հանգիստ շարունակեց իր ճառը։

Դրա համար էլ հիւսիսայինները առաջին անգամ պարտութիւն էին կրում, բայց այս բանը չ'վհատեցրեց նրանց. ընդհակառակը, նրանք աւելի մեծ եռանդով համախմբեցին ազատութեան գլոշակի շուրջը և վերջապէս տարան յաղթանակը։ Իսկ ինչ պայմաններ առաջարկեցին յաղթողները. ազատել բոլոր ստրուկներին և չնորհել քաղաքացիական իրաւունքներ բոլորին առանց բացառութեան։ Յաղթողները չ'պահանջեցին իրանց համար ոչ մի թիղ հող, ոչ էլ պատերազմական տուգանք։ Ազատութիւն և քաղաքացիների իրաւունքների հաւասարութիւն, ահա ինչ է եղել նրանց պատերազմի առիթն ու նպատակը։ Տիեզերական պատմութեան մէջ չի պատահել պատերազմ, որ ծաղած լինի աւելի մաքուր գրգռմաներից և վերջացած այնպիսի խաղաղութեամբ, որը հիմնւած է բացառապէս բարոյական սկզբունքի յաղթանակի վրայ։

Իւր ժամանակին ինձ յաջողուեց պատահել այդ քաջ մարդկանցից մի քանիսին, սրանք օգնել են հասարակական խղճի վերս լինած սլծափման. օրինակ, Ելիսաբէթ Ստենտօնին և Ինգերսօլլային։ Ես նրանց հետ ունեցել եմ խօսակցութիւն իմիջի այլոց և բաղմանիւթեան մասին, որով նորա վերաբերում են գէպի բաղմանիւթիւնը. կրեբեմ այստեղ մի քանի խօսք Ինգերսօլլայի վառվռուն ճառից։ «Ո՛չ մի լեզու աշխարհումս չի կարող արտայայտել, թէ բաղմանիւթ-

թիւնը ինչ վնաս է պատճառում հասարակութեանը։ Նա դարձնում է կնոջը խորամանկութեան և ոյժի ուրս, իսկ տղամարդին մի գիշատիչ գազան, որը պատրաստ է իջնել ախտերի և յանցանքների բոլոր անդունդները, միայն թէ նրան տիրէ։ Ես խորին կերպով առում և արհամարհում եմ ամեն մի հասարակական ուսում, որը չէ հիմնւած ընտանեկան անարատ սրբական սկզբունքի վերայ։ Ամբողջ լուսաւորութիւնը, ամբողջ յառաջադիմութիւնը նրա վրայ է հանդիւմ։ Բոլոր առաքինութիւնները կենսաբոնանում են ընտանեկան օջախի շուրջը, ուր մի տղամարդը սիրում է մի կնոջ։ Աշխարհիս երեսին ամենից արտայայտիչ, ամենից թանկ խօսքերը իրանց բովանդակութեամբ, սրանք են՝ «իմ կինը, իմ հարսնացուն, իմ հայրը, իմ մայրը, իմ երեխան»։ Այս խօսքերից գրկւած աշխարհը—միևնոյն է թէ որջ, իսկ մարդիկ-վայրենի կենդանիներ։

Այժմ վերջապէս մենք հասանք այն բանին, որի համար ես գլխաւորապէս վճռեցի խօսել։ Բաղմանիւթիւնը, որին անձնատուր են լինում մեզանից շատերը, մի՞թէ ոչ մի վնաս չի տալիս. կամ նրա հետքերը ջնջւում են իսպառ աննկատելի կերպով մեր յետագայ օրինաւոր ամուսնութեամբ։ Կը գտնուի արդեօր մի այնքան պարզամիտը, որ հաւատայ սրան։

Ո՛չ, բաղմանիւթիւնը—այդ իրան անմիտ վատնելը—մեր ոյժերի աղբիւրը դարձնում է մեր ամենա-

մեծ թուլութիւնը, նա այլանդակում է մեր մէջ մարդու հոգուն միայն յատուկ սիրոյ բարձր զգացմունքը և գեղեցկութեան ձգտումը:

Իսկ եթէ սկսենք հէնց այդ վերջիններից, այսինքն գեղեցկութեան ձգտումից, — միթէ կարելի է նշանակութիւն չտալ այդպիսի յեղաշրջման: Գեղեցկի զգացմունքը զօրեղ է լինում մանաւանդ պատանեկութեան քնքոյչ հասակում, այսինքն մարդուս կեանքի այն նշանաւոր շրջանում, երբ այդպէս ասած դրում են նրա ամբողջ կենսական գործունէութեան հիմքերը: Այդ հասակում բոլոր տպաւորութիւնները այնպիսի ուժեղութեամբ է ընդունում հոգին, զորա այնպէս են ներգործում կամքի վրայ, որ մարդ կարծես նմանում է մի երաժշտական նուագարանի, որը ներդաշնակ լարում է, տանը, ուսումնարանում և հասարակութեան մէջ, ամեն մի դէպքից, խօսքից և իւրաքանչիւր կարդացած գրքից: Եւ ահա նոյն իսկ հէնց այդ ժամանակ կատարւում է ծնողներից և դաստիարակներից գաղտնի և իրանց խղճի հակառակ այն, որ այնպիսի ողբալի կերպով հակառակ է գնում գեղեցկի զգացմունքին, որ ստիպում է կարմրել ամօթից: Այդ գաղտնի մոլութիւնը կատարւում է այն պատճառով միայն, որ պատանու երեակայութիւնը թունաւորուած է լինում փտած գրոյցներով և վատ օրինակներով: Եւ վնայ է, եթէ կանգ չառաւ նա ժամանակին և գնաց

այդ սահուն ճանապարհով, շուտով նրա հոգին կ'կոչտանայ, գեղեցկի զգացմունքը յաւիտեան կ'ընի նրա մէջ և նրա բարոյական դատողութիւնն իսկ կարող է այնքան աղաւաղել, որ նա կ'կորցնէ մինչև անգամ ազնիւը անաղնից ջոկելու ընդունակութիւնը: Քանի՜ քանի մարդիկ տուժում են կեանքի մէջ ճակատագրական սխալներ գործելով միայն նրա համար, որ գեղեցկի զգացմունքը վաղ է աղտոտւել և փչացել նրանց հոգում:

Իմ պատճառաբանութիւնների հետ համաձայնել չ'ցանկացողները գուցէ ցոյց կ'տան ինձ մի քանի աչքի ընկնող անձնաւորութիւնների օրինակներ, ասելով. «հապա սրանք ևս պատանեկական հասակում արհամարհել են բարոյական անարատութիւնը, այնուամենայնիւ դարձեալ ցոյց են տալիս գեղեցիկ նուրբ ճաշակ և ստեղծում են վսեմ գեղարուեստական ստեղծագործութիւններ»: Բայց բաւական վտանգաւոր է դրաւուիլ բացառութիւններով և «ամենաուժեղ, ընտրւած բնաւորութիւնների» օրինակներով. և իսկապէս ոչ որ չ'գիտէ, թէ որքան կառաջանային ցոյց տուած անձերի և ճաշակը և գեղարուեստական զարգացումը, եթէ նրանց հոգեկան կեանքի սկզբնական ներդաշնակութիւնը քայքայւած չ'լինէր դեռ պատանեկական հասակում վերոյիշեալ աններդաշնակութիւնից (դիսօնանսից): Անմաքուր գործերը և մտքերը այս-

պէս թէ այնպէս թողնում են իրանց հետքը, ուստի հարկաւոր է ոգու մի ահագին բարոյական թռիչք, որ պէտզի ջնջւի այդ հետքը և նորից վերականգնուի հոգեկան կատարեալ ներգաշնակութիւնը:

«Ամենամարտը—ամենահզօրն է», ասում է 'ի միջի այլոց Զօլան, և այս ասացումաժքը շատ յարմար է գալիս այստեղ:

Վերջիններ այժմ սիրոյ զգացմունքը: Ոչ մէկի մէջ երևան չի գալիս նա այնպիսի սրտաշարժ և զմայլելի կերպով, ինչպէս անարատ, չփչացած, վառվառն պատանու մէջ. չկայ սահման նրա հաւատարմութեան և զոհաբերութիւններին, որոնց համար պատրաստ է նա, հէնց որ նրա սիրտը թերադրէ: Բայց ի՞նչպէս յաճախ այդ ազնիւ զգացմունքը շեղում է գէպի վատը և խրում ցեխի մէջ: Հազիւ կարելի է լսել մի ուրիշից աւելի սառն կոպիտ դատողութիւններ, աւելի եսական, արհամարհական ծիծաղներ, քան թէ այն երիտասարդներից, որոնք արատաւորել և փչացրել են իրանց մէջ այդ զգացմունքը, չռայելով նրան անբարոյական կանանց:

Մի խօսքով, ինչքան խորն են թափանցում սեռական կեանքի օրէնքների խսկական էութեան մէջ, այնքան աւելի պարզւում է մեզ համար հետեւեալ իրողութիւնը: Բաւական է, որ գէթ մի բանով մեզանշում են սեռական օրէնքների դէմ, այնուհետեւ բացւում է քո առաջ մի ճանապարհ, որի վրայով հետեւում

են զիջումներ զիջումների ետևից և արատաւոր արարմունքներ բարոյական զգացմունքների վերաբերեալ:

Դեռ երեխայ ժամանակներս, պատահել է մեզ կարգաւ պատմութեան մէջ Հռովմայեցւոց և արևելեան բռնակալների մասին. «հեշտասիրութիւնը և խստասրտութիւնը գնում են ձեռք ձեռքի տուած»: Բայց այն ժամանակ մենք չէինք հասկանում այդ խօսքերի միտքը, նոցա միմեանց հետ ունեցած կապը: Շատերը երևի մինչև այժմ էլ չեն հասկացել այդ: Ես ես ոչինչ չեմ կասկածել, մինչև որ Նարվիկի գրաւմանից չեմ իմացել, որ այդ կապը գոյութիւն ունի այն ժամանակեանից սկսած, երբ արուներն իրար սպանում են կատաղի կռւի մէջ՝ էգլին տիրելու համար, որը հանգիստ սպանում է յաղթողին: Այսպէս ահա հեշտասիրութիւն և խստասրտութիւն:

Այս երկու կորստաբեր կրքերին ես կաւեւացնեմ երրորդը—սնապարծութիւնը: Վերջինս սաստիկ ոյժով է զարգանում մեր մէջ դեռ այն էլ մեր հիմնական պատանեկական հասակում: Եթէ դրանից յետոյ մեզ յաջողւի մինչև անգամ յաղթահարել հեշտասիրութեան բուռն ձգտումները, այդ կիրքը դարձեալ կ'ձգէ մեզ շատ սխալների և բարոյական թշուառութիւնների մէջ: Նայեցէք օրինակ ֆրանսիացիներին վրայ*: Նրանց

* Քննելով հոշակած անձնատրուիւնների բազմաթիւ օրագիրները և փշառակարանները, տեսնում ենք, որ բարոյական բարեփոխութեան դարձը առաջ է գնում և նրանց մէջ: Նա անցեալ դարի վերջից արել է անկասկած մեծ բարեք:

երիտասարդութիւնը բացարձակ անձնատուր է լինում բաղձակնութեան: Այս բանում նրանց խիղճը և առհասարակ բարոյական գղացմունքը այնպէս սաստիկ չեն տանջւում, ինչպէս մեր երիտասարդութեանը, որը ստիպուած է գնալ գաղտնի ճանապարհներով: Սակայն հէնց այդ բաղձակնութեան շնորհիւ զարգանում են անհաստատակամութեան հաճոյանալու և յաղթելու հիւանդոտ կրքի ախտերը, մի խօսքով— «սնապարծութիւնը», որը ֆրանսիական հասարակութեան աւելի սաստիկ է հարւածում, քան որեւէ ուրիշին:

«Կեանքի գուարճութեանը» հետամուտ լինելու մէջ ֆրանսիացիների սնապարծութիւնը հասել է ամենակալ ոյժի: Նրան համարձակ կարելի է կոչել այդ փառաւոր ազգի երգուեալ թշնամի (կուղէի ասել և միակ). այդ թշնամին տանում է իւր հետ բոլոր մնացածներին: Վերջրէք ֆրանսիացիների հասարակական կեանքը: Այս վերջինս առհասարակ մի ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մասնաւոր անհատների կեանքի աւելի ընդարձակ արտացոլում: Որպէս զի երկար չ'փնտռենք, կանգ առնենք Փրանցիսկ I, Հենրիկոս IV, Լիւդովիկ XIV և XV-ի, յեղափոխութեան գործիչների և վերջապէս Նապոլէօն III-ի ժամանակների վրայ: Ինչ հիւանդոտ սնափառութիւն, ինչպիսի ցուցամորութեան կիրք և ինչպիսիք ատելութիւն դէպի մարդկային արժանաւորութիւնը: Իսկ այն առիթը, որից օգուտ է քաղել

յիշեալ կայսրը ֆրանկո-պրուսական պատերազմը յայտարարելու համար: Ինչպիսիք անխիղճ սնապարծութիւն է. ինչքան ճիշտ յուսադրութիւն ազգի սնափառութեան վրայ և ինչպիսիք աշառ-թեթեամիտ կուրութիւն դէպի իւր և թշնամու ոյժերը: Յետոյ հասարակապետութիւնը: Հասարակապետութիւնը պիտի ամրապնդուի, դառնայ հասարակապետութիւն բառիս բուն նշանակութեամբ և ոչ թէ մնայ իբրեւ մնանկացած միապետութեան խնամակալ: Եթէ այսպէս են ցանկանում, հարկաւոր է ամենից առաջ սիրտ առնել, կռել ազգութեան ամենակուլ թշնամու դէմ: Եւ ահա այդ թշնամին՝ սնափառութիւնը, բաւականութիւն ստանալու թեթեամիտ ծարուր, աւերող գաղթական փորձերը, աստիճանաւորների անմիտ ճոխութիւնը, (ուրեմն և կաշառակերութիւնը) ու նաւատորմի շլացուցիչ շուայութիւնը: Ահա այս ամենի հետ պէտք է կռել և այս բոլորին յաղթել: Եթէ չէ, վաղօրօք կարելի է գուշակել նրա անյարատնութիւնը:

Առհասարակ սկսենք գիտել ազգի պատմութիւնը «անձնական պատասխանատուութեան տեսակէտից և փնտռենք այդ կէտը մեծ ուշադրութեամբ և մարդկային հոգու գիտութեամբ. այն ժամանակ կարող ենք հասնել բաւականին մեծ գիւտերի: Ժողովուրդների վիճակի շատ տխուր յեղաշրջումներ պէտք է վերագրել առանձին մարդկանց սնափառութեան կամ «մեծա-

մոլութեան» (մի հոգեբան բժիշկ մի անգամ իմ ուշադրութիւնը գարձրեց մի ամբողջ շարք պատմական անձնաւորութիւնների վրայ, որոնք տանջւել են այդ մոլութեամբ)։ Սակայն ամենքն էլ գիտեն որ մեծամոլութեան ձեռքով արտայայտուող խելագարութիւնը հետեանք է ժառանգած կամ ձեռք բերած յայտնի սեռական տկարութեան։ Ուստի կարելի է երեակայել, թէ որքան աղղային աշխատանքներ և ընդհանուր յառաջադիմութիւն է փշացրել միակ այդ սարսափելի հիւանդութիւնը։

Սյժմ գիտենք երիտասարդութեան սեռական անժուժկալութեան և բազմակնութեան մի ուրիշ կորըստաբեր հետեանքը։ Սյգ անձնիշխանութեան և բարոյական հաստատակամութեան պակասութիւնն է։ Սեռական կրքերը սանձարձակ թողնելով վաղ «հիմնական» հասակում, մարդիկ յետոյ կատարեալ անընդունակ և բարոյապէս անգոր են դառնում զսպել իրանց այդ գաժան սովորութիւնից։ Մենք առանձին կարևորութիւն չունինք օրինակների համար գիմելու ուրիշ երկրներէ։ Գրանց մենք աչքի առաջ կունենանք մեր քննութեան մէջ միայն նրա համար, որ ցաւալի կերպով չ'վիրաւորենք մեր սեպհական ինքնասիրութիւնը։ Վերջենք դարձեալ միւնոյն ֆրանսիացուն։ Ինչի նման է դառնում նա, այդ սովորաբար կարգին, գէտ ինքը այնքան խիստ և հոգատար մարդը, երբ նրան

տիրում է կիրքը։ Նա զրկում է գիմադրութեան սրկէոյժից և արագութեամբ թռչում է գէպի բացւած անդունդը։ Իսկ այդ անդունդը ֆրանսիացիներին սպասում է ամեն տեղ՝ թէ ուրիշ տէրութեան մէջ, թէ պատերազմի դաշտում։ Նա բացւում է կրքով կուրացածների ոտերի տակ և կլանում է նրանց հագարներով այնպիսի բռնութեամբ, երբ հայրենիքը խիստ կարիք է զգում նրանց հանգիստ քաջութեան։ Ֆրանսիայի ականաւոր հեղինակները աչք ձգեցին վերջապէս այդ անդունդի վրայ և նկարագրեցին նրան անխնայ մերկացողութեամբ։ Ինչպիսի անգուտոյ դարչաճոտ ապականութիւն է փշում ամբողջ աշխարհում այդ մերկացումներից։

Սյսպէս արմատացած պակասութեան սեռական անժուժկալութեան հետեանքը, լինում է սովորաբար կամրի ընդհանուր թուլութիւն, իսկ յետոյ կենսական եռանդի վերջնական անկում։ Սյսպիսով մարդ կորչում է այն ժամանակ, երբ նրանից և նրա գործունէութիւնից ամենամեծ օգուտ կարելի էր սպասել։ Օր. Միլարօն, որ յեղափոխական ձգտումների և բարենորոգումների հողին էր, իր անժուժկալութեան զոհ դնաց այդ գործունէութեան ամենաեռուն ժամանակը։ Գամբետտան, երրորդ հասարակապետութեան հանճարեղ գործիչն էր, որին կորցնելով վերջինս խճճուեց անկարգութիւնների մէջ. նա նմանապէս

կորաւ իւր անժուծկալութիւնից, այն էլ այն ժամանակ, երբ հայրենիքը նրանից շատ բան էր սպասում։ Արեւմտեան Ամերիկայում մի անգամ սենատորութեան համար կրկնակի ընտրութիւն պիտի լինէր։ Թեկնածուն մի յայտնի քաղաքագէտ էր, որը արդէն մի անգամ վարել էր այդ պաշտօնը։ Բայց ընտրութեան ժողովում կանգնեց անգամներին մէկը, որը պատկանում էր հին պուրիտանական ցեղին և ասաց. «Ես տեսել եմ մի անգամ, ինչպէս մեր նշանաւոր գործիչը զուարճացող խմբի հետ մտաւ մէկ հասարակաց տուն. իսկ նա, որ կարողանում է խաբել իւր կնոջը, կարող է խաբել և ուրիշներին»։ Եւ թեկնածուն չ'ընտրւեց։ Կ'գայ արդեօք այն ժամանակը, որ նոյն բարոյական պահանջը կ'առաջադրւի ամենիւն անխտիր։

Ամեն մի յառաջադիմութեան առաջին պայմանները կենսական եռանդը և անձնիշխանութիւնն են։ Ուստի հարկաւոր է կրթել մարդուս մէջ այս յատկութիւնները ամենավաղ հասակից։ Մինչդեռ ամեն տեղ մենք տեսնում ենք բոլորովին հակառակը։ Գրեթէ ամեն տեղ տիրում է ընդհանուր թեթեամտութիւն, բնաւորութեան պակասութիւն, աւելորդ ջղայնութիւն և կեանքի բերկրութեան կորուստ։ Իսկ ռըքան տանջւում են դրանից մեր կանայքը, երեխաները, ամբողջ ապագայ սերունդը... Ինչպիսի տխուր կնիք է դրոշմում նա մեր ընտանեկան կեանքի, ամբողջ հասարակութեան

և գրականութեան վերայ։ Բայց այս բոլորը շատ լաւ նկարագրել են մեր ժամանակակից հեղինակները։ Ուստի ես չ'պիտի երկար խօսեմ այդ խնդրի առթիւ, միայն կ'աշխատեմ ուշադրութիւն դարձնել այն բանի վրայ, որը քիչ է աչքի ընկնում, կամ որի առաջ դիտմամբ փակում են իրանց աչքերը ամենքը՝ մանաւանդ կանայք։

Բազմակնութեան կորստաբեր սովորութիւնը իւրացնողը չէ ազատում նրանից բոլորովին նոյն իսկ օրինաւոր ամուսնութիւնից յետոյ։ Այդ առարկային թեթեւ վերաբերուիլը կ'մնայ նրա մէջ մինչև կեանքի վերջը։ Այո, կ'մնայ, եթէ մինչև անգամ նա խուսափէ իսկական յանցանքներից իւր կնոջ կամ երեխաների սիրոյ համար (ես իմանում եմ մի քանի այդ տեսակ սրտաշարժ օրինակներ), կամ վերջապէս իւր պաշտօնի համար, որը վախենում է կորցնել։ Մի խօսքով մարդուս փրկում է արդէն ոչ թէ «կամքը», այլ «հանգամանքը»։ Ահա հէնց այս բանը պիտի բացարձակ խոստովանէր տղամարդը. հէնց այս բանը յայտնի պէտք է լինի իւրաքանչիւր կնոջ, մանաւանդ ամուսնացած կնոջ։ Այո, եթէ այդ իմանար կինը և տղամարդը քաջութիւն ունենար այս խոստովանելու, այն ժամանակ թեթեւացած կ'լինէր ապագայ սերնդի ինքնակատարելութեան աշխատանքը։ Այն ժամանակ ընտանիքը կ'մտքըւէր այնքան, որ ընդունակ կ'դառ-

նար երեխաներին աւելի նպատակադարձաւ կրթութիւն տալու, քան թէ այն, որ տրուում է այժմ: Այն ժամանակ գուցէ և մեր ուսումնարանների մէջ կատարէր ցանկալի բարեփոխութիւնը և գեղարուեստն ու գրականութիւնը նոր ոյժեր կ'վաստակէին: Այն ժամանակ և լրագրիները կը խառնէին բարոյականութեան գործի մէջ և չէին ծառայիլ բարբերի ապականութեան: Չէ՞ որ տղամարդի բազմակնութիւնից տուժում է ոչ միայն նրա սեպհական ընտանիքը ներկայում և ապագայում, այլ և նրանք, որոնց մօտ նա տանում է իւր կիրքը և այդ կիրքից անբաժան բարոյական ապականութիւնը: Բայց այն ինչ ամօթալի է ասել, քահանաներն անգամ կանգնել էին ինձ դէմ: Նրանք ասում էին, որ չէ կարելի բարոյականութեան հաւասար պահանջներ դնել տղամարդկանց և կանանց համար. որ պզօծել ընտանեկան օջախը կարող է միայն կնոջ և ոչ թէ տղամարդի բարոյական անկումը: Բայց հօ կիներ միայնակ չէ կարող ընկնել բարոյապէս և պզօծել իւր ընտանեկան օջախը: Նշա օ գ ն ա կ ա նը կամ, կարելի է ասել, մինչև անգամ դ լ խ ա ա ո թ յ ա ն ց ա ա թ թը այս գործում դարձեալ նոյն տղամարդն է: Ուրեմն դէպի տղամարդի աւելի ներողամտութեամբ վերաբերուիլը, քան դէպի կիներ—առնուազը անարդարութիւն է: Յետոյ, ո՞վ է ամենից շատ տուժում տղամարդկանց այս բազմակնութիւնից: Մեր աղախին-

ները, բանւոր կանայքը ու կար անողները և այլն: Բայց, չէ՞ որ, նրանք էլ երբեմն ընդունում են «օրինաւոր» կոչւած ամուսնութիւնը—և ոչ միայն նրանք, այլ մինչև անգամ կատարեալ անբարոյականացած պոռնիկները: Եւ այսպիսով բարոյական վարակումը անցնում է շարունակաբար միւսներին: Այսպէս վարւելով, հասարակութիւնը ինքն է փոքում իր տակը, ինքն է մաշում իւր գոյութիւնը և երբեիցէ կ'հասնէ հատուցման ժամը:

Վերջացնում եմ այս մասը, այժմ ցոյց տաւ այն հիւանդութիւնները, որոնց պատճառը կազմում է միշտ միևնոյն սեռական անժուժկալութիւնը: Մենք արդէն խօսեցինք մեծամտութեան մասին, որը տարածւած է երկրիս երեսին աւելի, քան կարծում են, քան ուղում են իմանալ (միայն համեմատաբար քիչ ժամանակ առաջ սկսել են աւելի լրջօրէն մշակել այդ հարցը): Բայց կայ մի ուրիշ աւելի սարսափելի սեռական հիւանդութիւն, որի աղբիւրը միևնոյն անժուժկալութիւնն է: Որքան մտադիկ են փշանում նրանից և սոցա մէջ քանի՜ շնորհալի, տաղանդաւոր, մինչև անգամ հանճարեղ մարդիկ են լինում: Չէ՞ որ ամենից հարուստ բնաւորութիւնները լինում են յաճախ և ամենից անգուռ. սրանից կարելի է եզրակացնել, թէ որքան մեծ է հասարակութեան համար հէնց միակ այդ հիւանդութիւնից գոյացած կորուստը:

Երբ ես գրում էի այս տողերը, իմ յիշողութեան առաջ պատկերացան մի շարք տաղանդաւոր անձնաւորութիւններ: Դրանց վաղաժամ կորուստը այս անգիւղի հիւանդութիւնից, ես առիթ ունեցայ դիտել իմ համեմատաբար ոչ երկար կեանքի ընթացքում: Շատերը նրանցից կարող էին ապագայում դառնալ հայրենիքի վառք ու պարծանք—մանաւանդ մէկը: Նրա մասին կարող եմ ես համարձակ ասել, որ նա ունէր համաշխարհային հանճար դառնալու բոլոր պայմանները: Մի ուրիշը—արդէն հասել էր նշանաւոր փառքի և կարող էր դեռ առաջ գնալ: Բայց նրանք բոլորն էլ կորան զուր տեղից:

Եւ թող չ'մտածեն, որ այս հիւանդութիւնը տարածւած է միայն հասարակութեան ստոր խաւերի մէջ, ոչ, նա թափանցում է ամեն տեղ և հասարակութեան ամենաբարձր խաւերը:

Մի անգամ պատահեց ինձ խօսել մէկ բժշկի, սեռական հիւանդութիւնների մասնագէտի հետ, որն այժմ յայտնի վիրաբոյժ է: Խօսք եղաւ նոր յարուցած հարցի մասին, թէ ինչպէս պէտք է վերաբերուել այն հանգամանքին, որ երիտասարդութիւնը թեթեւ յարաբերութիւններ է սկսած կանանց հետ: Մենք երկուսս էլ եկանք այս եզրակացութեան: Եթէ, մինչև անգամ, ոչ մի ուրիշ բան չ'խօսէ այդ կենակցութիւնների դէմ, բաւական է հէնց այն, որ կինը այդ ճանապար-

հով կարող է ամենից հեշտ ենթարկուել վտանգաւոր վարակիչ հիւանդութեան: Իսկ այդ հիւանդութիւնը նրանից կանցնի ապագայ սերնդին:

Այո, հասարակութիւնը չէ էլ կասկածում, թէ ինչպէս վերջին ժամանակներս մասնագէտները հիմնաւորապէս ուսումնասիրել են այդ հիւանդութիւնը իր բոլոր երևոյթներով: Նա չէ իմանում, որ բոլոր այն փշացած ատամները, աչքերը, ականջները և մարմնական միւս այլանդակութիւնները ինքնատշնչացման ժառանգութիւն է, որը թողել են մեզ մեր նախահայրերը: Փրօնոսխայում վաղուց արդէն այդ հարցի վերաբերեալ մի շարք մասնագիտական հեղինակութիւններ են լոյս տեսել: Հարկաւոր էր թարգմանել դրանցից զոնէ մի քանիսները և աշխատել կարելոյն չափ շատ տարածել նրանց: Չէ՞ որ ոչինչ այդպէս ուժեղ չէ զարթեցնում խիղճը, ինչպէս գիտութիւնը:

III

Հապա ի՞նչ միջոցներ կարող են ծառայել «բաղմակնութեան» դէմ պատերազմելու համար, որը այնքան խոր հետք է ձգել մարդկային ցեղի պատմութեան մէջ և մաշել է վերջինիս առողջութիւնը: Ամենից առաջ պէտք է յաղթել հասարակութեան մէջ տիրապետող անտարբերութիւնը դէպի այդ շարիքը. յետոյ պէտք է ներշնչել քաջութիւն և յոյս նրանց մէջ, որոնք բաղ-

մաթիւ անմխիթարական փաստերի ազդեցութեան տակ դադարում են հաւատալ բարոյական յառաջադիմութեան կարելի լինելուն և անօգուտ են ճանաչում կռիւը, թէև մինչև անգամ իրանք էլ խոստովանում են, որ այդ ցաւ պատճառով հաւարակական հարցի վճռելը չառ կարևոր է և անհրաժեշտ:

Լօնդօնի փողոցներում կարելի է պատահել մի մարդու, որը քարշ է տալիս ի ցոյց հասարակութեան մի փոքրիկ սայլակ մեծ վանդակով: Այդ վանդակի մէջ նստած են միասին շուն, կատու, մի քանի մեծ ու փոքր մկներ և թռչնիկներ: Յուրտ եղանակին շունն ու կատուն սեղմւում են իրար, իսկ մեծ ու փոքր մկները և թռչնիկները թաղ են կենում առաջինների տարմուշտակում: Այսպէս կարող են բարեկամանալ մէկ սերնդում բնութեամբ անհաշտ թշնամիները: Կարելի է արդեօք, այսուհետև կասկածել դաստիարակութեան բարոյական ոյժի վրայ:

Այն ժամանակուանից, երբ գիտնական եղբակացութիւնները «ժառանգութեան օրէնքի» մասին դարձել են ընդհանուր սեփականութիւն, շատերը դադարել են հաւատալ դաստիարակութեան ոյժին: Բայց արժէ միայն մի քիչ խորը թափանցել այս օրէնքի իսկական էութեան մէջ, և հասկանալի կ'լինի, որ այդպէս վերաբերուիլը սխալ է. բանը նրանում է, որ ժառանգականութեան օրէնքը չափազանց հարուստ է:

Նրա մէջ իրար հանդիպում են հաղարաւոր դանազան ազդեցութիւններ և ոչ մի մարդ չի ծնվում բացառապէս վատ ազդեցութիւնների տակ:

Կրթութեան նպատակն է գտնել այդ ազդեցութիւններից այնպիսիները, որոնք աւելի մեծ շանսեր ունեն զարգանալու և հաստատուելու, և նայած կարևորութեան, ոչնչացնել նրանց կամ մշակել: Ուստի և չի կարելի կարծել, որ ժառանգականութեան օրէնքը ոչնչացնում է դաստիարակութեան գործը կամ հաւասարեցնում զրօյի. ընդհակառակը՝ նա մեծ ծառայութիւն կարող է անել հմուտ դաստիարակին:

Մենք սովորաբար մօրն ենք համարում ամենից լաւ դաստիարակ և ունինք ապացոյցներ, որ այդ իրօք այդպէս էլ լինում է. բայց արդեօք միշտ: Ովքեր են զլխաւորապէս ամուսնանում: Ամենից աւելի գեղեցիկ և հարուստ աղջկերքը, այսինքն հէնց նրանք, որոնք չլացած են լինում իրանց յայտնի առաւելութիւններով: Ուստի նրանք չեն ունենում ոչ համբերութիւն, ոչ անձնադոհութիւն, ոչ մարդկանց ճանաչելու առանձին ընդունակութիւն, — յատկութիւններ, որոնք անպայման անհրաժեշտ են դաստիարակչին: Առանձին դիտողութեամբ և խորամտութեամբ կարող են գերադանցել ոչ թէ այն աղջկերքը, որոնք պարելու համար շունին երբէք կաւալերի պակասութիւն, այլ նրանք, որոնք միշտ նստած են լինում. առաջինները պարում

են, սրանք դիտում են: Եւ ինչքան յաճախ ենք տեսնում, ինչպէս մայրը, նախ քան երեխաներին կրթելու ընդունակ լինելը, ինքն է ստիպւած լինում նորից դաստիարակութիւն ստանալու: Չափազանց յաճախ պատահում է նոյնպէս, որ մանուկը մօրից պակասութիւններ է ժառանգում, իսկ մայրը այդ պակասութիւնները ամրացնում և փայփայում է նրա մէջ: Եւ իսկապէս ինչպէս սուղ է այն հմտութիւնը, որով երիտասարդ կիներ ձեռք է գարկում կրթութեան գործին: Եւ զորովից պիտի նա բան սովորէր այդ գործի վերաբերեալ: Եթէ նրա մայրը չի ունեցել ուրիշ մի քանի փոքրիկ երեխաներ, նա հազիւ գիտէ, թէ ինչպէս է հարկաւոր կերակրել և փաթաթել մանուկին, էլ չեմ խօսում ուրիշ բաների մասին: Սակայն ինչպէս ճշմարիտ ասում է բժիշկ Բլէկուելը՝ դեռ այն հասակում, երբ երեխան պառկած է լինում խանձարուրի մէջ, պէտք է արդէն սկսել նրա ֆիզիքական և բարոյական կրթութեան նախապատրաստական գործը:

Արդեօք շատ մայրերի է յայտնի այդ.....:

Այժմեան ծնողները առհասարակ լաւ կանէին, եթէ աւելի յաճախ հարցնէին իրանց, արդեօք իրանք իսկապէս լաւագոյն դաստիարակներ են իրանց որդիներանց համար, թէ հարկաւոր է հոգ տանել օգնականներ գտնելու:

Առանձին կարեւոր դեր է խաղում կրթութեան

գործի մէջ սաների անկեղծութիւնը դաստիարակների հետ: Անկեղծութիւնը անպայման անհրաժեշտ է մինչև անգամ պատանիների չափահաս դառնալուց յետոյ: Եթէ այդ անկեղծութիւնը իրանք ծնողները անընդունակ են ծնեցնել կամ պահպանել, այն ժամանակ նորա պէտք է գտնեն մէկին, որը կարողանար այդ անել: Անկեղծութիւնը պարտաւորական է, սակայն ոչ թէ միայն մի կողմի համար. — ոչ, նա պէտք է լինի փոխադարձ, և դաստիարակը իւր սանիկի հետ ամեն բանի մասին պիտի խօսէ ազատ: Դաստիարակը մինչև անգամ պիտի խօսէ նոյն իսկ նրա մէջ գտնուող այն ժառանգական կամ այլ ազդեցութիւնների մասին, որոնց նա պէտք է յայթհարէ: Մի խօսքով դաստիարակութիւնը պիտի դառնայ իբրեւ մի փութաջան զգուշաւոր ընկերական աշխատանք: Նոյն իսկ ժառանգականութեան օրէնքը թելադրում է մեղ այդ:

Ամենից գեղեցիկը, ամենից մխիթարականը այդ օրէնքի մէջ իմ կարծիքով այն է, որ նա երևան է դալիս ոչ միայն իբրեւ «պահպանութեան», այլ «բնական կատարելագործման» օրէնք: Վերջին օրէնքը մի ժամանակ բացասւած էր, բայց յետոյ կրկին ոյժ ստացաւ: Ինչ վերաբերում է ինձ, ես պիմոք հաւատում եմ նրա ճշմարտութեանը և կարող եմ ստուգել նրան մինչև անգամ սեփական ընտանիքի մէջ (լսողների մե-

ժամանակութիւնը անշուշտ կարող է նոյնը անել իւր ընտանիքում): Իսկ այդ օրէնքը կայանում է հետեւեալ բանի մէջ: Եթէ ես ժառանգեմ բնաւորութեան որեւէ լաւ գիծ կամ բնորոշակութիւն, յետոյ հասցնեմ նրան իմ մէջ աւելի բարձր կատարելութեան միջին իսկ տալանդին, — և յետոյ ես ունենամ երեխաներ, այն ժամանակ իմ երեխաները կարող են ժառանգել ինձանից ոչ միայն իմ բնորոշակութիւնն կամ բնաւորութեան գիծը, այլ նոյն իսկ այն եռանդը, որը ես գործ իմ գրել նրան կատարելագործելու համար: Իսկ այդ օրէնքի հակառակորդները չէին բնորոշում այդ նրա համար, որ երեխի, կամենում էին տեսնել բնորոշակութիւնը կամ հակումը (օրինակ գեղարուեստական) ժառանգած բոլորովին այն ձևով, ինչ ձևով նա առաջին անգամ երևացել է, որը ի հարկէ չի կարելի պահանջել: Ծնողներից միւսի (և ուրիշ կողմնակի) ազդեցութիւնների հետեւանքն այն է, որ որոշ փոփոխութիւնների է ենթարկում նոյն իսկ բնորոշակութեան երեւան գալը: Նոյնպէս, եթէ ես ժառանգած լինեի մի որեւէ վատ հակում և իւր ժամանակին ազատւած նրանից, կամ գոնէ բաւականաչափ թուլացրած լինեի նրան իմ մէջ դատարարական խելացի գործակցութեամբ, այն ժամանակ իմ երեխաներս էլ կ'առանգէին այն հոգեկան ոյժը, որ արտայայտել էր իմ մէջ այս գէպը, և այդպիսով ինքնակատարելագործման

աշխատանքը նրանց համար բաւականին թեթեւացած կ'լինէր, իսկ նրանց միջոցով նոյնը կ'լինէր և իրանց սերնդի համար եայլն: Ուստի ես աշխատած կ'լինեի ոչ թէ միայն ինձ համար, այլև իմ ամբողջ սերնդի համար: Այդ գէպը մի դատարարականների խելացի գործակցութիւնը կայանում է հետեւեալ բանում: Նորացուց են տալիս ինձ, թէ ումնից եմ ժառանգել ես այդ վատ հակումը, և թէ այդ հակումը իրանց ևս ամենաշուրջ է պատճառել, նորա գրելում են ինձ աշխատել կամքի ուժով աւելի յաղթահարել վատ հակումը, քան այդ յաջողել է իրանց նախորդներին:

Այսպէս, ուրեմն, երբ ցեղի բնական կատարելագործման այս մեծ օրէնքը ուսման առարկայ կ'առնայ գաղտնիներու, քարոզների առարկայ՝ եկեղեցիներում և կրթութեան առարկայ՝ ընտանիքում, երբ նա նոյնքան յայտնի և հաւաստի կ'առնայ ամենքի համար, որքան ժառանգութեան բնահանուր օրէնքը, այն ժամանակ նա միայնակ առաջ կ'ընէր արմատական բարեփոխութիւններ կրթութեան գործի մէջ:

Ես յիշեցի ուսումնարանի և եկեղեցու մասին: Իսկ ինչպիսի մարդիկ են ընտրւում առհասարակ ուսուցիչներ: Այնպիսիները՝ որոնք յաջողութեամբ բռնել են յայտնի բնութիւն: Բայց ցոյց տալ լաւ գիտութիւն պահանջւած առարկայից — միթէ միևնոյն է, թէ լինել լաւ ուսուցիչ: Կարողանալ մանուկի հետ անց-

ներկա Դասը և յետոյ նորից աշխատել դուրս քաշել նրանից այդ դասը—բաւակման է այդ: Ում չէ կարելի վարժեցնել այդպիսի դասատուութեան: Լուրջ և բարձր նշանակութիւն ունին այն ժամերը, երբ ուսուցչի առջև բացւում է մանկան հաւատով և հարցասիրութեամբ լի հոգին: Ուրեմն նա է միայն ուսուցիչ, ով կ'կարողանայ այդ նշանաւոր ժամերին ոչ միայն հասկանալի, պարզ կերպով բացատրել մանկան մի որեւէ առարկայ, այլ և կ'ազդէ աշակերտի վրայ իւր խօսքով և ամբողջ էութեամբ, մինչ այն աստիճան, որ նրա մէջ կ'զարթնէ հաւատ և ձգտումն աւելի և աւելի մեծ գիտութեան:—Այդպիսին միայն, կրկնում եմ, արժանի է «ուսուցիչ» կոչելուն: Միւսները չ'պէտք է սկսէին անգամ այն, ինչ որ իրանց գործը չէ: Ուրիշ կերպ ասելով՝ իւրաքանչիւր ուսուցիչ պէտք է լինի միևնոյն ժամանակ և դաստիարակ կամ *բարոյակրթական «տաղանդ»*:

Մենք արդէն վերեւում ասացինք, որ տաղանդը մի որեւէ ընդունակութեան կամ հակման զարգանալն է մինչև կատարելութեան աստիճանը: Եւ յիշուի այդպէս է: Օր. կան ամբողջ ցեղեր և ընտանիքներ, որոնք առանձնապէս զարգացրել են իրանց մէջ բարի հակումներ: Իսկ այդ ընտանիքների անգամներից մի քանիսները հասնում են այնպիսի բարոյական բարձրութեան, որ բաւական է լինում նրանց հետ մի քիչ

խօսել և ամեն բան կարծես պարզւում է ձեր աչքերի առաջ: Իսկ եթէ աւելի մօտիկ ծանօթանաք նրանց հետ, ինքներդ էլ կ'լաւանաք: Այդպիսի մարդիկ են «բարոյակրթական տաղանդները»: Նոքա նշանաւոր են իրանց կրթութեան գործի մէջ ունեցած սիրով և կոչումով: Դժբախտաբար գործը մեզ մօտ Հիւսիսում այնպէս է դրւած, որ այդպիսի մարդկանց մեծամասնութիւնը խոյս է տալիս նրանից:

Ինչպէս պատահեց, մի անգամ ես մտայ մի դըպրոց, որը գտնւում էր մի այդպիսի «բարոյակրթական տաղանդի» հոգացողութեան տակ: Ուսումնարանը փոքրիկ էր և բոլոր աշակերտները ներկայ էին: Յետոյ մենակ մնալով ուսուցչի հետ, ես ասացի նրան. «որքան ես տեսնում եմ, այս ուսումնարանում չկայ մէկը, որ վարակւած լինի յայտնի ախտով»:—«Այո», պատասխանեց նա. «յուսով եմ, որ ինձ յաջողեց բոլորովին արմատախիլ անել այդ բանը»: Բայց ի՞նչ ձեւով:—«Ես, կարծեմ, կարողանում եմ նստել մանուկի մօտ և սրտագին զրոյց անել հետը: Բայց երեւի ամեն բանի չի կարելի հասնել այդ միջոցով:—«Ո՛չ, բացի դրանից, ես խօսել եմ այդ մասին բացարձակ ամենի հետ և այժմ բանը հասել է այնտեղ, որ երեխաները իրանք են հետևում միմեանց. իսկ երեխաների այդ հսկողութիւնից աւելի խիստը հազիւ կարելի է ճարել: Ուսուցիչը աւելացրեց, որ այդ ախտը հետևանք չէ

բնական պահանջի, այլ ընդհակառակը՝ այն աստիճան հակաընկալան է, որ ոչ ոք չի մտածիլ ինքը գործն անձնատուր լինել, եթէ նրան չսովորեցնեն ուրիշները: Դժբախտաբար այդ ախտը դարձեալ սարսափելի կերպով տարածւած է մեր ուսումնարանների մեծամասնութեան մէջ և չէ կարելի նրան արմատախիլ անել: Ահա այսպէս վատ են տանում մեր ժամանակակից ուսումնարանները իրանց բարոյակրթական գործը: Մենք ուզարկում ենք այնտեղ երեսաներին, որպէսզի նրանք աւելի լաւանան, բայց դրա փոխարէն չատանգամ ձգում ենք նրանց ուղղակի սարսափելի ախտի գիրկը, որը ծառայում է իբրեւ առաջին աստիճանի գէպի բաղմակնութիւնը:

Երբ դպրոցական գործը վերջապէս իրանց վրայ կ'վերցնեն բարոյակրթական տաղանդներ (որեւ անպատճառ կ'լինի) և կ'կանոնաւորեն նրան, այն ժամանակ մարմնամարզութիւնը և ձեռքի աշխատանքը կ'մտնեն ուսման դասընթացի պարտաւորիչ առարկաների թիւը, և անկարելի կ'լինի երեւակայել այնպիսի մի ուսումնարան, որ չունենայ բժիշկ և որի ուսուցիչը չ'լինի բարոյակրթական տաղանդ: Այո, մեզ հարկաւոր են տղամարդ և կին բժիշկներ, դպրոցները ոլտը է դառնան ընդհանուր երկու սեռի համար էլ: Հարկաւոր է, որ երեսայրը փոքր հասակից արդէն սովորեն ընկերական կեանքին և դադարեն վերաբեր-

ւիլ իրար այնպիսի կասկածոտ հետաքրքրութեամբ, ինչպէս վերաբերում են այժմ: Այժմ նախապաշարմունքների ամբողջ մի պատնէշ բաժանում է երկու սեռը միմեանցից: Նորա նայում են իրար վրայ, ինչպէս հազուադիւս թռչունների վրայ և նոցա դուխները լցւում են զանազան երեւակայութիւններով այն բանի վերաբերեալ, որ դեռ լաւ չ'գիտեն:

Բայց, քանի որ դաստիարակութիւնը, իբրեւ դաստաւութեան առարկայ, չի մտնում մինչև անգամ դպրոցական ծրագրի մէջ, չէ կարելի և սպասել հասարակութիւնից դրա մասին առանձին հոգացողութիւններ: (Թէև չ'կայ մարդու համար մի աւելի կարևոր գործ, քան իւր սեպհական և իւր սերնդի ֆիզիքական, հոգեկան առողջութիւնը պահպանել կարողանալը—Սպենսեր):

Բայց ես գուշակում եմ՝ հէնց որ կ'ընդհանրանայ բարոյական կեանքի պահանջը, որ առաջարկում են, այժմ միայն մի քանիսները և կ'ընդունելի այդ պահանջը լուրջ կերպով ամենքի կողմից, նա վերջ ի վերջոյ բոլորովին կ'փոխէ մեր դաստիարակութիւնը, մեր դպրոցը և մեր ընտանիքը:

Այո, նա կանէ դեռ էլ աւելի:

IV

Մեր ճառի սկզբում մենք նշանակեցինք կանոնաւոր հասակի սահմանը, կամ այսպէս ասած, չափա-

հասութիւնը (25 տարի տղամարդի և 20 տարի կնոջ համար): Մինչև այդ չափահասութիւնը չ'պէտք է ամուսնանալ և հարկաւոր է պահպանել խիստ ողջախոհութիւն:

Գուցէ շատերը հակաճառեն, որ չափահասութեան հասնելուց յետոյ էլ ամենքը ընդունակ չեն լինում կրելու իրանց վրայ այն պարտականութիւնները, որոնք կապւած են լինում «օրինաւոր» կոչւած ամուսնութեան հետ: Այո, ճշմարիտ է. այնքան ծանր են մեր ժամանակում կենսական պայմանները, որ շատերը չեն կարողանում ամուսնանալ: Բայց կրկնում եմ, եթէ չափահասութեան մէջ ամուսնանալը դառնար բնութեան հրամանի նման մի բան, հասարակական կեանքն էլ անշուշտ կ'յարմարւէր դրան:

Միւսները կասեն որ, մինչև անգամ եթէ երիտասարդութիւնը պահպանի իւր ողջախոհութիւնը մինչև չափահաս դառնալը և ամուսնանալը, ամուսնութեան մէջ դարձեալ նա կ'դադարէ ժուժկալ լինիլ: Չեմ վիճիլ, այլ միայն կասեմ, որ ով կ'սովորէ ժուժկալութեան մինչև ամուսնութիւնը, նա աւելի հեշտութեամբ կարող է ժուժկալ լինել ամուսնութեան ժամանակ և մանաւանդ, երբ այդ հարկաւոր է:

Վաղ հարսնախօսութիւնները վաղուց է, որ յարձակումների առարկայ են դարձել: Այդ յարձակումները սակայն ճշմարիտ են այն դէպքում, եթէ նայում

են ամուսնութեան վրայ բացառապէս ճաշակագիտական (էսթէտիքական) տեսակետից: Իսկ բարոյալիս տեսակետից վաղ հարսնախօսութիւնները կարելի է միայն հաւանել: Ես չեմ ասում ձևականութիւնների մասին, որոնք կատարւում են զանազան պայմանաւոր դրութիւններով օժտի վերաբերեալ կային:—Ո՛չ, իսկական նշանախօսութիւնները պիտի կատարուին այն հիման վրայ, որ աղջիկը համոզւած է, թէ երիտասարդը միայն իրան է ընտրել բնդ միշտ, իսկ երիտասարդը պատրաստ է մինչև անգամ գլուխը դնել իւր ընտրածի համար, իմանալով որ նա պիտի սպասէ իրան, և այսպէս նրանք սպասում են: Եթէ մենք ունենայինք հաւաստի տեղեկութիւններ այն բանի մասին, թէ քանի փորձանքներից և գայթակղութիւններից են ազատել երիտասարդներին այդպիսի նշանախօսութիւնները, մենք կ'օրհնէինք նրանց: Ի հարկէ գործը եթէ վերջանալու է ամուսնութեամբ, անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ աղջիկն ու տղան այս սպասողական ժամանակամիջոցում լինեն իրար հետ բոլորովին անկեղծ, հաղորդեն իրար այն ամենը, ինչ որ յուզում է նրանց սիրտն ու միտքը, յայտնեն մէկը միւսին այն ամենը, ինչ որ արդէն կարողացել են սովորել,—որպէսզի բոլորովին համոզւած լինին, որ իրանք ապագայում էլ ձեռք ձեռքի տւած բախտաւոր առաջ կ'գնան կեանքի ճանապարհով: Եւ մենք տեսնում ենք, որ ամուսնա-

կան գոյգերից շատերը իրենց երջանկաւթիւնը պարտաւան են այդպիսի վաղ հարսնախօսութիւններին։ Վաղ երխտասարգական հասակում բնութեան ձայնը, ցոյց տալով այն բոլորը, ինչ որ իսկապէս հարկաւոր է մարդկային բնութեան բաւարարութիւն տալու համար, այնպէս ուժգին է հնչում մարդկանց մէջ, որ սովորաբար խլացնում է միւս բոլոր պահանջներն ու կշռադատութիւնները։ Բայց եթէ ստամանի, չափահասութիւնից յետոյ իսկոյն ամուսնադաշտ կանսնը, — թէ երկտապարգները և թէ նրանց ծնոյնները իրանց կողմից էլ պիտի չափաւորացնեն տնտեսման պահանջները նիւթական ապահովութեան վերաբերմամբ։ Մինչև այժմ կինը առհասարակ ըստ մեծի մասին չէ կարողացել, կամ չէ կամեցել կրել իւր բաժին աշխատանքը ընտանիքի գոյութեան միջոցները հայթհայթելու համար, ուստի և նրա պահանջները համապատասխանում էին ոչ թէ նրա ընդունակութիւններին, այլ միայն քմահաճութիւններին։ Կնոջ աւելի անկախ դաստիարակութիւնը և կրթութիւնը անկասկած կամաց կամաց վերջ կ'ընեն այս բանին։

Գիւղացիների տան ամենագլխաւոր մասը խոհանոցն է։ Այնտեղ է հաւաքում ընտանիքը ապրելու ժամանակ, այնտեղ է նա անցկացնում իւր ազատ ժամերը։ Եւ շատ ուրախացայ տեմնելով դրա նման մի բան Ամերիկայի քաղաքներում։ Միջակ դասակարգի

(երբեմն էլ բարձր) ամեն մի ընտանիքում առաջի տեղը բռնում է ընդարձակ լուսաւոր և լաւ օդանցքների ունեցող խոհանոցը։ Նրա մէջ լինում է եւրոպական բուրա, (պիտա) երբեմն գեղարուեստական ճաշակով շինած, յատակի վրայ էլ յաճախ բաղմոց և գորգ։ Օրուայ օրոջ ժամանակում խոհանոցի դռները բացւում են և մնացեալ սենեակները ստանում են ձրի տաքութիւն։ Ամերիկայում քիչ ընտանիքներ չեն այդպէս համեստ կեդպով սկսել և յետոյ հասել մեծ բարեկեցութեան։ Իսկ մեզ մօտ հիւրասենեակը և սեղանատուներ ջոկ ջոկ սենեակներ են։ Խոյովակի պէս երկար, նեղ և մութ միջանցքը տանում է այդ սենեակներից դէպի խոհանոցը, որը կարգին վանդակից մեծ չէ լինում։ Այդ վանդակում աշխատում է աղախինը, որի գործերում չեն խառնում տանուտէրերը։ Իսկ երխտասարգ տանտիկինը փառաւորապէս նստում է սենեակում, պաշտպանելով իւր քիթը խոհանոցի հոտից։

Գուցէ ինձ հակաճառեն, որ յառաջագլխութեան պայմաններից մէկն էլ պերճութեան (կոմֆորտի) պահանջն է։ Բայց ես կ'պատասխանեմ, որ կտրելի է հիանալի կերպով հասնել պերճութեան (կոմֆորտի) սկսելով խոհանոցից։

Այդպէս, փիղիբաղան և հոգեկան չափահասութեան հասնելուց յետոյ, կարելի է անյապաղ ամուսնանալ միայն այն դէպքում, երբ հասարակութիւնը

կնազեցնէ առհասարակ իւր պահանջները կեանքի նիւթական վայելչութիւնների վերաբերեալ և բացի սրանից, երբ երկու ամուսիններն էլ, իւրաքանչիւրը իւր կողմից, ընդունակ կ'լինեն աշխատել գոյութեան միջոցներ ձեռք բերելու:

Շատերը կասեն, որ երիտասարդ ամուսինները՝ երեխաներ ունենալուց յետոյ, խսկոյն մնաց բարով են ասում ընկերական աշխատանքի քաղցր մտքին. բայց այս տեսակ անյարմարութիւնները հեռացնելու համար անկասկած կ'գտնուին միջոցներ: Մանկական պարտէզները, որոնք սկսել են հետզհետէ տարածւել ամենուրեք, ներկայանում են իբրև առաջին քայլ այս հարցի վճռման վերաբերեալ:

Մի քանիսն են էլ ՚ի միջի այլոց խիստ պաշտպանում են ամուսնութիւնը առանց երեխաների: Բայց այսպիսիները իմ կարծիքով գտնւում են սխալ ճանապարհի վրայ: Ուրիշ բան է, եթէ արդէն ամուսնացած մարդիկ չեն կարողանում իրանց զսպել (մանաւանդ երբ այդ հարկաւոր է) և միևնոյն ժամանակ անկարող են լինում սնուցանել և դաստիարակել մի խումբ երեխաներ: Այսպիսի դէպքում յիմարութիւն և վախկոտութիւն կ'լինէր, եթէ չ'խոստովանէինք, որ աւելի լաւ է բոլորովին երեխայ չունենալ, քան թէ ունենալ. որոնք ոչնչի հարկաւոր չեն և որոնց կրթող չկայ:

Բայց ինչ էլ որ լինի մարդկանց մեծամասնութիւնը գերադասում է ազատ մնալ ամուսնական կապերից: Այստեղ ես չեմ կարող չ'խօսել այն կենսաբանների (բիօլոգների) դէմ, որոնք պնդում էին, թէ ամուսնութիւնը իւրաքանչիւր մարդկային գոյութեան նպատակն ու միտքն է: Իմ կարծիքով շատ ու շատ տղամարդիկ և մանաւանդ կանայք չեն ստեղծուած ամուսնական կեանքի համար*: Եւ ի՞նչպէս կ'յարմարւէինք մենք, մնացած ընտանիքաւոր մարդիկ, եթէ այդ այդպէս չ'լինէր: Ի՞նչքան պէտք է շնորհակալ լինենք այն կին աղախիներին, որոնք դէպի մեզ կամ մեր երեխաներն ունեցած սիրուց և մտերմութիւնից, մնում են մեր տանը երկար տարիներ: Նորա պահպանում և սփոփում են իրանց համար օտար—մեր տնային օջախը: Այո, եթէ ամեն լաւ բան, ինչ որ կայ մարդկային հասարակութեան մէջ, փայլէր պայծառ ճրագի պէս, իսկ մենք կանգնած լինէինք և բարձր

* Ի դէպ, ես ուզում եմ այստեղ ցրել այն բաւականին տարածուած մոլորութիւնը, որ իբր թէ աւելի շատ կին է ծնում, քան տղամարդ, և այսպիսով կարծես թէ բնութիւնը ինքն է ցոյց տալիս՝ «Երկու կին մի մարդու»: Մինչդեռ, ինչքան կարելի է ստուգել, ծնում են երկու սեռից էլ գրեթէ միևնոյն քանակութեամբ, տղամարդ ծնւում է դեռ մի քիչ աւելի, քան թէ կին: Բայց «հիմնական» հասակում արական սեռի երիտասարդութիւնը այնպէս է պահում իրան, որ նրանից մեռնում և խեղադարձւում են աւելի շատ, քան թէ կանանցից: Յետագայ հասակներում էլ տղամարդիկ մեռնում են մեծ քանակութեամբ, շնորհիւ երիտասարդական մեղքերի:

սարկից նայելիք նրա վրայ, և եթէ այդ ճրագները, որոնք ներկայացնում են մեր հաւատարիմ և մտերիմ ծառաներին, որ լուսաւորում և տաքացնում են մեր գերդաստանի օջախը, յանկարծ հանգչէին, ինչպէս կ'մթնէր այն ժամանակ այնտեղ ցածում...: Իսկ համեստ վարժուհիները, որոնք հրաժարուել են (կամայ թէ ակամայ—այդ միևնոյն է) իրանց սեփական օջախը, ունենալու բախտից, որի ծառայութիւնը գրանցից աւելի բարձր կարելի է դասել: Նորա ոչ միայն դպրոցները օջախ են դարձնում մեր երեխաների համար, այլ և նորաստում են, որ այդ երեխաները ժամանակով կարողանան հիմնել իրանց սեփական օջախները: Երանի՜ թէ մենք երբեիցէ կարողանայինք ճիշտ բմբուհել և խոստովանել այդպիսի շարշարեող կանանց ծառայութիւնները և եկեղիք մերջապէս յարգել կնոջը իւր անձնաւորութեան համար և ոչ թէ իւր հօր, ամուսնու համար և այլն:

Մեծ է այն մարդկանց թիւը, որոնք չեն կարողանում օրինաւոր կերպով ամուսնանալ և միևնոյն ժամանակ չեն էլ կարողանում իրանց գոյել սեռական գրգռումներից: Այո, դա դարձանալի էլ չէ, քանի որ մեր հասարակական պայմանները, փոխանակ մեր հեշտասիրական ձգտումներին դիմադրելու, միայն բարբորում են նրանց: Փորձանքը դարձանակալում է թոյլերին ամեն տեղ՝ թէ թատրոնում, թէ գրականութեան մէջ, թէ արուեստում և թէ մամուլի մէջ: Փորձանքի մէջ են գցում վերջապէս և մեր կեանքի բարբերն ու սովորութիւններն—պարահանդէսները, զար-

դարանքները, տարազը (մօզան), բոլորը, բոլորը: Եւ այժմեան հասարակութեան հայեացքները չեն թերւում այդ փորձութիւններից, այլ ընդհակառակը, ազահոլթեամբ ճանկում են նրանց ամեն տեղ:

Բայց միևնոյն ժամանակ հասարակութիւնը չափազանց խիստ է դէպի այսպէս անուանւած «անկումները»: Ես բացատրում եմ այս հանգամանքը նրանով, որ մարդկութիւնը ունի մի ակամայ ներքին ձգտում դէպի յառաջադիմութիւնը: Այդ ձգտումը մտնում է բունութեամբ մեր մէջ հակառակ մեր բոլոր յանցանքներին և չեղումներին, և տոկոյում է մեզ մինչև անգամ անարդար խիստ լինել դէպի հասարակութեան աւելի թոյլ անգամները: Բայց մենք պիտի հասկանայինք, որ մեր պարտքն է, ոչ թէ մեղադրել և ուրանալ նրանց, այլ խղճալ և օգնել, մանաւանդ, երբ իբրև յանցանքի հետեանք, երևան է գալիս մանուկ: Վերջինս պէտք է ծառայէ իբրև աղաշխարհիչ՝ ցեղի պահպանութեան հոգին է մեզ այդ թեւադրում: Միւս աւելի նշանաւոր յանցանքները՝ եւ կարելի է երբեմն բացատրել հիւանդոտ հակումներով, ուստի հարկաւոր է աշխատել բուժել նրանց: Փրանսիայում արդէն հասել են դրան: Այնտեղ գոյութիւն ունի բուժարանների մի ամբողջ շարք ջղային հիւանդների (ներուպատների) համար, արիօհօլի, մորֆինի, օպիումի (թրիպի) և անբարոյականութեան անբաղդ զոհերի համար: Շատերը, որոնք եղել են գրեթէ գերեզմանի ծաղրին, դուրս են գալիս այդ տեղերից անողջ մարմնով և հոգւով: Այս գործը մեծ ապագայ ունի: Երբ նա կը-

կանգնի հաստատ հողի վրայ, երբ մեզ մօտ կա ամենուրեք կ'տարածուեն նոյնանման ապաստարաններ, մարդիկ կ'հասկանան, որ իւրաքանչիւր հասարակական շարիք հասարակութեան ժառանգական կամ նոր ստացած հիւանդութեան արգասիք է, որը օգնութիւն է աղաղակում:

Սրա հետ միասին պարտք եմ համարում դառնալ նրանց, որոնք սեռական կեանքի չափազանցութիւնների մէջ այնքան հեռուն են գնացել, որ իրանք էլ յուսահատուել են բժշկւելու: Մի վրհատէք, համոզւած եղէք, որ փրկւել կարող է իւրաքանչիւրը առանց բացառութեան. ունեցէք միայն քիչ աւելի քաջութիւն և հաւատ, դուք դեռ չ'զիտէք, թէ ինչ քայլեր է արել գիտութիւնը այդ ճիւղի մէջ:

Յոյց տալու համար, թէ որքան պէտք է պատրաստ լինեն մարդիկ մոլորութիւնների սրտակից օգնութիւն հասցնելու ես կ'ըբերեմ մի նշանաւոր մարդաբանի (անթրօպօլօգի) խօսքերը:

«Մեր երակներում հոգում է մեր նախնիների արիւնը, այնպիսի մարդկանց արիւն, որոնք զոդացել, գնել և վաճառել են իրանց կանանց և դեռ մեզ էլ կարող է յափշտակել անասնական կիրքը դէպի կինը, որով գերազանցում են աւտորալիացիները և հօտտենտօտները, կամ-դեռ աւելի վատ-նախնական մարդիկ: Անցեալը, ներկան և ապագան մարդու մէջ առհասարակ այնքան սերտ հիււսած են միմեանց հետ, որ մարդուն և իւր յանցանքներին հարկաւոր է վերաբերել չափ մեծ զգուշութեամբ և ներողամտութեամբ:

Եւ այնուամենայնիւ, ինչպէս հեռու ենք գնացել մենք մեր նախնիներից: Մենք ընդունակ ենք լինում յաղթահարել մեր ցանկութիւնը, կարողանում ենք սիրել մինչև մահ զուտ պլատօնական սիրով: Կարողանում ենք ազատել մեր սիրոյ ձգտումը բնազդման ամեն մի խառնուրդից և ամբողջապէս դարձնել նրան միտք և զգացմունք. կարողանում ենք զոհել մեզ մաքուր և վսեմ դրդումների համար: Մեր ուղեղի մէջ կենդրոնանում է մի ոյժ, որ սանձահարում է բոլոր ուրիշները, մինչև անգամ նրանցից ամենաբռնակալը, որը յայտնում է իբրև մեր օրգանիզմի ցենտրիֆուգ—մի ոյժ, որը կարող է կենդանուն հասցնել մինչև անգամ այնտեղ, որ անհատը իրան զոհում է ցեղի համար: Ի վերջոյ թոյլ եմ տալիս ինձ յիշել, թէ ինչպէս են իրանց արդարացիում բացարձակ բազմակնութիւն անողները—մահմետականները և մորմոնները: «Յդի կնոջը պէտք է թողնել հանգիստ, թէ չէ զգայութեան ժառանգութիւնը սաստիկ ուժեղ կ'լինի մանուկի մէջ»:

Սերնդի օգտին ժուժկալութիւն սահմանել միայն կնոջ համար, իսկ տղամարդին երկշտութեամբ ազատել դրանից—լաւ արդարանալու միջոց է, ինչ ասել կուզէ: Սակայն այն հարցը, որ չօշափում են այդ մարդիկ իրանց արդարացնելու համար, ունի մեծ կարեւորութիւն, և նրան վճռելու համար մեր մէջ վերջին ժամանակներում քիչ չեն աշխատում: Մի քանի բժիշկներ վճռում են նրան բացառական մտքով, միւսները դրական: Ես չ'ալիտի մանեմ նրանց կարծիքների վերլուծման մէջ: Ընդհանուր միտքը, որ իմ կարծիքով

ճշմարիտ է, կայանում է հետևեալում. մօր կախը և յադ-
թութիւնը զգացութեան գէմ ախտի թողնեն իրանց
հետքը ապագայ մանուկի վրայ, այնպէս, ինչպէս և հա-
կառակ վերաբերութիւնը: Այդպիսով այս միտքը այն
խօր. ճշմարտութիւններէց մէկն է, որը կարելի է հա-
մեմատել «խորաթափանց» աչքերի հետ: Երբ նայում
ես այդպիսի աչքերի մէջ, նրանց խորքից, կարծես
թէ, նայում են քեզ վրայ ուրիշ աչքեր. այնպէս էլ այս
ճշմարտութեան ետևում թաղնում է մի ուրիշը, որը
կ'սկսէ անթարթ նայել մարդկութեան, մինչև որ նա
վերջապէս կ'հնազանդուի:

Մ

Նախ քան ճառս վերջացնելը մի քանի խօսք էլ
աւելմ ապահարգանի մատին: Շատերը ապահարգանք
համարում են անթոյլատրելի այն հիման վրայ, որ նա
իրը թէ ծառայում է իբրեւ մի խրախուսանք յօգուտ
բաղմակնութեան: Անկասկած միայն այն ամուսնու-
թիւնը կարելի է «միակնութիւն» կոչել, որը երկու
ամուսիններն էլ ընդունում են իրանց ամբողջ կեանքը
միասին անցկացնելու ազնիւ նպատակով: Սակայն
սրանից չէ հետևում, որ ամուսնութիւնն առհասա-
րակ անլուծելի է, ինչքան էլ որ նա անաջող կամ
սխալ լինի:

Այն շատ տարիների ընթացքում որ ես աշխա-
տում եմ ամուսնական հարցի վրայ, ինձ յաճախ հա-
ւատ են ընծայել և պատմել ընտանեկան կեանքի մտեր-
մական կողմերի վերաբերեալ և ես կարողացել եմ հա-
մոզել, որ անաջող ամուսնութիւնների մեծամասնու-

թիւնը անբաղդանում է չնորհիւ ամուսինների մինչև
ամուսնանալը վարած անբարոյական կեանքին: Բազ-
մակնութիւնը, որի մէջ մարդիկ անց են կացնում ի-
րանց երկտառարդութիւնը, գրեթէ միշտ անդրադառ-
նում է նրանց օրինաւոր ամուսնութեան վրայ՝ ան-
հաստատութեան, թեթևամտութեան, դաւաճանու-
թեան և կասկածատնութեան սովորութիւններով:—
կամ արտայայտում է հիւանդոտ ջղայնութեամբ, յա-
վեցմամբ, մաղձոտութեամբ, դեռ չեմ յիշում ամենա-
սարսափելին—յայտնի սեռական հիւանդութիւնը լւր
բոլոր հետևանքներով:

Համոզուելով սրանում և իմանալով, թէ ինչպէս
խսկապէս անմիտ թեթևամտութեամբ են կապում
այժմեան ամուսնութիւնները, ես դրա համար էլ
կողմնակից եմ ապահարգանի (այդ և կնոջ միմեան-
ցից բաժանուելու) թեթևացնելուն: Ամուսնացած
կնոջը, երբ նա գանդատում է, որ նրա ամուսնական
կեանքը կոտրատում, սպանում է նրա հոգեկան և
մարմնական ոյժերը, չի կարելի անխիղճ կերպով միշտ
կրկնել. «Համբերիր դու երեխաներ ունիս, նրանց
մէջ է քո փրկութիւնը»: Զէ որ եթէ նա կարողանար
երեխաների մէջ փրկութիւն գտնել, նա չէր թույլա-
նալ կռուի մէջ և չէր զանդաւորի: Եւ արդեօք շատ
օգուտ կարող է տալ երեխաներին չարչարած և յու-
սահատութեան հասցրած մայրը: Ո՛չ, քանի որ հաստ-
րակութիւնը համբերութեամբ է վերաբերում իւր մէջ
նղած բաղմակնութեանը, նա պէտք է թոյլ տայ ա-
ռանձին ղեպերում և ապահարգանք: Բացի դրանից

նա պէտք է սոխորութիւնից հանէ հաշուել ամուսնուց բաժնուած կնոջը ոչ արժանի այն յարգանքին, որ իրաւունք ունի վայելելու ամուսին ունեցող կինը: Եթէ կինը վճռում է լուծել իւր ամուսնական կապը, որ պէտքի ազատի իւր բարոյական արժանաւորութիւնը, արժանի է աւելի մեծ յարգանքի, քան ամուսնութեան մէջ մնացող շատ կանայք, և հասարակութիւնը պարտաւոր է ցոյց տալ նրան այդ յարգանքը: Յետոյ կրփորձեմ դեռ ուշադրութիւն դարձնել հասարակութեան մէջ եղած իրէպիւնների ապականման վրայ, որը արտայայտուում է մանաւանդ այն հանգամանքով, որ բազմակնութիւնը շատերի աչքում պատած է լինում կտրուճութեան և փառքի մի տեսակ փայլով: Մենք արդէն չօշափել ենք այդ հարցը վերնում, երբ խօսում էինք հաճոյանալու սնափառ կրքի մասին, որը փշաղցնում է մեր երիտասարդութիւնը իւր նշանաւոր «հիմնական» հասակում: Արդարեւ, եթէ այդ կիրքը տիրէ մարդուն այն ժամանակ, երբ նրա մէջ պէտք է մշակելն կեանքի մասին որոշ հայեցողութիւններ, ձեւակերպուլին իւրաքանչիւրին անհրաժեշտ կենսական իրէպիւններ, այն ժամանակ նրա օրգանիզմի լաւագոյն ոյժերը կ'ընկնին զուարճութիւնների ետեից և նա կ'հասունանայ արդէն տողորւած յեղաշրջուած զաղափարներով և սրխալ իրէպիւններով. իսկ սոյնանման բարոյական փշաղցումը տարածւած է մեր մէջ ամեն տեղ, հասարակութեան բոլոր շերտերում, սկսած իշխանական ազարանքից մինչև դռնապանի սենեակը: Եւ չի կարելի ասել, որ կանայք իրանց կողմից առանձնապէս ձրգ-

տում են դիմադրելու այս չարիքին, ընդհակառակը, նրանցից ամենամարտիրներն անգամ անգիտակցաբար յաճախ ծառայում են հասարակութեան միևնոյն մոլար զաղափարներին:

Զպիտի ընդարձակեմ խօսքս բոլոր ձևերի և միջոյների մասին, որոնցով արտայայտուում է այս ծառայութիւնը, կ'բաւականանամ միայն ցոյց տալով մի բան, որը ես առանձնապէս ցանկանում եմ տպաւորել լսողների յիշողութեան մէջ:

Փարիզի ցուցահանդիսում ես տեսայ մի մեծ վարպետի վրձինի պատկեր, որը ներկայացնում է Դօն-ժուանին, բաղմակնութեան այդ իրէպիւնական ներկայացուցչին: Այս պատկերի մէջ դուրս է բերւած այն բոպէն, երբ նա հեռանում է մահուան դետի ալիքների վրայով: Մակոյկի դեկի մօտ կանգնած է կօմանդօրի (կառավարչի) հսկայ պատկերը, իսկ նրա մօտ ինքը Դօն-ժուանը ձեռները կրծքին ծալած: Նրա կերպարանքը վսեմ է և հանգիստ, երեսի վրայ մանաւանդ աչքի են ընկնում նրա հօր ձակատը և մի զոյգ խոր և ձգտուն աչքեր, որոնց առաջից չէ կարելի անցնել առանց նրանց երկար նայելու: Նրա ոտների մօտ նստած է Դօնիա-Սնիան և նրա կողքին Էրվիրան: Երկուսն էլ զալարում են ձեռները ողբալով նրանից անջատելը: Նրանք պատրաստ են ուղիկցել նրան նոյն իսկ մինչև դժոխք: Իսկ ափի վրայ երևում են այն 1003 կանայքը, որոնց Դօն-ժուանը զայլթակդեցրել էր հէնց միայն Սպանիայում: Նրանք հրաժեշտ են տալիս նրան, տարածելով դէպ նա իրանց ձեռքերը,

մի քանիսները աղաղակներով, հառաչանքներով և ողբով, միւսները լուռ յուսահատութեամբ: Նրանց մէջ կարելի է գտնել վառաշոտութեան բոլոր տիպարները, այնտեղ է և շիկահերը և թխահերը, լիքը և նիհարը և հերարձակ երիտասարդ կիներ և պառաւր, որը կոծում է նայելով լուսնի վրայ... Նորա բոլորը մերկ են, սակայն նրանցից և ոչ մէկը չունի այնպիսի բարակ իրան, ինչպէս տարազով դարդարած մեր տիկիները: Սհա ինչի վրայ եմ ես ուղում ուշադրութիւն դարձնել: Ինչու համար, արդեօք, մեր մատաղ կանայքը և աղջիկները ընտելեան հաշտուակ են գնում, ինչո՞ւ համար են քաջալերում այս բանում նրանց առաքինի մայրերը: Նրա համար, որ թէ մայրերը և թէ աղջիկները ցանկանում են հաճոյանալ տղամարդի ապականւած ճաշակին, որը դարդացել է բազմակնութեան մէջ: Թէև այժմեան բժիշկները դեռ եւ չեն բարձրացել մինչև հասարակութեան բարոյական խորհրդատունների աստիճանը, սակայն սրա վերաբերմամբ արել են նրանք ամեն բան, ինչ որ կարողացել են—նախագգուշացրել են և նախադրուշացնում են: Իսկ երիտասարդ աղջիկները իրանց մայրերի համաձայնութեամբ դեռ շարունակում են սարսափելի կերպով սեզմել իրանց մէջքը: Վերջրէք այժմ այդ փոքրիկ զիծը, իբրև սկզբնական տեսակետ և նայեցէք ձեր շուրջը մեր հասարակական կեանքը ետում է նոյնանման երևոյթներով, իսկ հասարակութիւնը ինքը չէ էլ կասկածում, որ մինչև ականջները խրուել է վատ ժառանգականութեան մէջ:

Այժմ մի քանի խօսք եւ երիտասարդութեանը, որը գուցէ լսում է ինձ:

Նորմէգիայի ղինուորական փոքրիկ ուսումնարաններից մէկում կար մի ժամանակ մի մեծ «բարոյակրթական տաղանդ» Իւրգէն-Մօն, որ յետոյ եպիսկոպոս էր: Նա ջերմ հաւատում էր երիտասարդութեան բարի սկզբունքներին. և արտայայտելով այս խօսքերով և գործով, մինչ այն աստիճան ներդրած էր իր աշակերտների վրայ, որ նրանցից շատերը իրանց մէջ ուխտ էին դրել պահպանել մինչև ամուսնանալը անարատութիւն և ողջախօսութիւն: Քաւական էր լսել դրա մասին, և ուրիշ կողմնակի պատանիներ էլ սկսեցին հաստատել այդպիսի ընկերութիւններ, որանք կազմւած էին լինում երբեմն երկու կամ երեք անդամներից: Ուրեմն պէտք է հաւատալ երիտասարդութեանը: Նա պատրաստ է միշտ սլանալ դէպի վսեմը և ազնիւը, հարկաւոր է միայն լրջօրէն ցոյց տալ նրան արժանաւոր նպատակ: Եթէ մեր երիտասարդութեան օրերում ձերերը դառնային դէպի մեզ այնպիսի խօսքերով, որոնցով ես փորձում եմ դիմել այժմեան երիտասարդութեանը, այն ժամանակ, ես կարծում եմ, մենք ուրիշ տեսակ կ'կարգաւորէինք մեր կեանքը, և շատ բան հասարակութեան մէջ կ'զնար բոլորովին այլ ընթացքով, բան թէ այժմ: Բայց այս բանի համար հարկաւոր է, որ ճշմարիտ խօսքը համարձակ և բարձր հնչւէր ամեն տեղ և «որ ունիցի ականջս լսելոյ, լուիցէ»:

	Արմ.
	2-917 ₂

ԳԻՆԸ 15 ԿՈՊ.

5320
95

1545

2013

0025700

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0025700

